

France Škerl

OSVOBODILNA FRONTA IN SOCIALNA PREOBRAZBA SLOVENSKEGA NARODA (1941—1943)

Znano je, da je Osvobodilna fronta nastala iz sporazuma štirih skupin, Komunistične partije Slovenije, demokratičnega krila v slovenskem Sokolu, krščanskih socialistov in zastopnikov slovenske kulture. Po pobudi Komunistične partije Slovenije so se zastopniki vseh štirih skupin sestali 26. aprila 1941, komaj 10 dni po zlomu kraljevske Jugoslavije, in postavili temelje osvobodilni organizaciji, ki se je nekaj tednov imenovala Protiimperialistična fronta. Znano je tudi, da nikakor ni bil slučaj, da so se prav ti zastopniki znašli na skupnem sestanku, s katerim se je začela nova doba v razvoju slovenskega naroda. Sestali so se zastopniki organizacij in skupin, ki so sodelovali že v stari Jugoslaviji, ker so imeli tako sodelovanje za potrebno. Združevalo jih je več ali manj enako presojanje takratnega političnega, gospodarskega in socialnega življenja ter razvoja doma in v svetu.*

Ustanovitev Osvobodilne fronte in socialna preobrazba slovenskega naroda

Na tem sestanku ne moremo razpravljati, kakšno pot so prehodile pred vojno skupine, ki so se naposled združile v Osvobodilni fronti. Lahko pa poudarimo, da sta dve od njih, to je komunistična partija in skupina krščanskih socialistov bili proletarski skupini. Prva se je šolala v marksizmu-leninizmu, druga pa je zrasla iz Krekovega socialnega delovanja v nekdanji Slovenski ljudski stranki. Demokratično in socialno pojmovanje družbe se je v njej vedno bolj krepilo, dokler ni v tridesetih letih krenila na samostojno pot, predvsem tako, ki ni hotela sprejeti nobene podrejenosti krščanskosocialističnega gibanja politični stranki. V zadnjih letih pred vojno je skupina že postala pomembna sila v slovenskem življenju. Od obeh navedenih se je zelo razlikovala skupina

* Literatura o Osvobodilni fronti slovenskega naroda je že zelo obsežna. Tudi znanstvenih razprav je nastalo že lepo število. Izdane so bile že tudi večje zbirke virov, dokumentov in spominov, ki se nanašajo na to dobo. Tu naj navedemo le nekaj najpomembnejših: Boris Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki 1960, I, str. 7—48. — Metod Mikuš, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. in II. knjiga. Izd. CZ, Ljubljana 1960 in 1961. — France Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja. Zgod. časopis 1951, str. 7—82. — France Škerl, Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Prispevki 1966, str. 149—215. — Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz NOB, 1941—1945. DZS, Ljubljana, 1946, strani 544. — Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. IZDG, Ljubljana 1963, strani 647. — Tone Fajfar, Odločitev, spomini in partizanski dnevnik. CZ, Ljubljana 1966, strani 573. — Boris Zihertl, O nekaterih problemih borbe za novo Jugoslavijo. CZ, Ljubljana 1948, strani 30.

demokratskega krila v Sokolu. Ta ni bila razrednega značaja, temveč prvenstveno demokratsko opozicionalna skupina, ki je nasprotovala šestojanuarski diktaturi in uvajanju fašističnih metod v državi, vendar procesom, ki so bili naperjeni proti tedanji razredni družbi, ni nasprotovala. Za skupino kulturnih delavcev, ki politično sicer niso bili samostojno organizirani, je bilo razen boja proti okupatorju zelo važno tudi marksistično stališče v reševanju narodnega vprašanja, ki ga je skupina sprejela kot svojega, medtem ko se je krog, ki je ostal na meščanskih pozicijah, oddaljeval.

Zlom stare Jugoslavije je po pobudi Komunistične partije Slovenije navedene skupine še tesneje povezal, ko je komaj 10 dni po kapitulaciji kraljevske Jugoslavije nastala Osvobodilna fronta, ki se je v prvi razvojni stopnji imenovala Protiimperialistična fronta. Na ustanovnem sestanku 26. aprila 1941 so skupine, ki so se ga udeležile, postavile temelje novi osvobodilni organizaciji. Ta naj bi Slovence ne samo osvobodila vsakega tujega jarma in jih združila v Zedinjeni Sloveniji, temveč jim prinesla tudi socialno preobrazbo kot posledico družbenih gledanj tedanjega časa, do katerih so prišle skupine, ki so se združile v Osvobodilni fronti. Vloga navdihovavca in organizatorja novega osvobodilnega gibanja je vseskozi pripadala komunistični partiji, ki si je v boju proti fašistični nevarnosti in za uveljavitev demokratskih ljudskih sil že prej pridobila največ izkušenj in v njih imela v tem tudi že daljšo tradicijo.

Ko so na ustanovnem sestanku razpravljali o programu nove osvobodilne organizacije, so seveda razpravljali o političnih in socialnih ciljih novega gibanja. Toda javno so o njih govorili dokaj različno. Glasila osvobodilnega gibanja navajajo pravico slovenskega naroda do samoodločbe, v številni pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi, osvoboditev in združitve razkosanega slovenskega naroda, v številni koroške in primorske Slovence, vlogo in enotnost narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev ter naslonitev na Sovjetsko zvezo itd. V bistvu glede političnih ciljev listi niso bili redkobesedni, posebno glede nekaterih točk. Povsem drugače pa je bilo s točkami o socialni preobrazbi. V tem pogledu so bili listi bolj medli ali so se sploh le posredno izražali. Na tem mestu se ne mislimo posebej zadrževati na političnem problemu osvoboditve in združitve slovenskega naroda, ker glede njegove rešitve v pogledih skupin v OF ni bilo bistvenih razlik. Več se bomo zadržali na cilju socialne preobrazbe slovenskega naroda, ker je bil razvoj njegove zoritve v dobi osvobodilnega boja bolj zapleten, čeprav so si o nujnosti socialne preobrazbe slovenskega naroda vsaj vse temeljne skupine bile na jasnem, ne glede na to, da je uresničitev socialnega programa bitno povezana tudi s problemom politične osvoboditve in združitve slovenskega naroda.

Program o socialni preobrazbi Slovencev je bil bistven del razgovorov na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte, čeprav ni sodobnega vira, ki bi naravnost govoril o tem cilju ustanoviteljev Osvobodilne fronte. Razgovor izpričujejo kasnejše izjave, izrečene ob raznih drugih prilikah, toda nanašajo se na ustanovni sestanek 26. aprila 1941. Najpomembnejša v tem oziru je bila okrožnica št. 6 aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti z datumom 11. januarja 1943.¹ Ta je tedaj zapisala, da skupin v Osvobodilni fronti

¹ Arhiv IZDG.

»ni povezal med seboj le vsenarodni osvobodilni boj, ampak jih združuje[jo] načelno enaki pogledi na slovensko vprašanje v celoti. Zato so pristopile k skupni organizaciji s predhodno izjavo o priznanju svobode naroda in vere.« Na tem mestu nas posebno zanima, kaj je okrožnica razumela pod besedo »v celoti«. Razložila jo je na strani 5: »Osnovne skupine OF združuje program, ki daleč presega prvi cilj osvobodilne borbe, to je osvoboditev samo, in seže v dobo urejevanja slovenskega političnega in socialnega življenja (podčrtal F. Š.)!« In dalje »... že od vsega začetka [smo se] jasno zavedali, da nam mora sedanja vojna prinesiti poleg narodnega osvobojenja tudi »socialno« (podčrtal F. Š.). Vodstvo sokolske skupine je glede socialnih ciljev imelo enake nazore: »Komunistično partijo pojmujejo kot vodnico političnega življenja ter vseh sprememb, ki bodo vodile v nove družbene odnose, v novo življenje.«²

Citati nam jasno kažejo sporazum udeležencev ustanovnega sestanka nove osvobodilne organizacije in njenih socialnih ciljih in kar je še posebej važno poudariti, cilj socialnih sprememb, ki naj jih uresniči boj, ki so mu položili temelje na ustanovnem sestanku.

Glede socialnega programa Osvobodilne fronte moramo ponovno poudariti, da so o njem govorili in se v njem sporazumeli na ustanovnem sestanku 26. aprila 1941, niso pa o njem pisali, tako da o njem ni sodobnega pisanega vira. Pri socialnih ciljih je šlo za tako imenovano zadnjo etapo v razvoju nove osvobodilne organizacije, ki jo Boris Kidrič in Edvard Kardelj sicer značilno, toda redko omenjata v svoji korespondenci, vselej pa pomeni uresničenje točke o socialni preobrazbi slovenskega naroda. V tiskih Osvobodilne fronte se ta cilj v splošnem označuje kot socialna osvoboditev slovenskega naroda, ne glede na to, ali izraz ustreza ali ne. O njej se med narodnoosvobodilnim bojem javno ni dosti pisalo, kvečjemu le bolj v medli obliki, kakor smo že omenili, pač pa so o njej odkrito govorili na sestankih aktivistov in partizanov, kar je pomagalo ustvarjati moralno in politično enotnost prvih na terenu in drugih v enotah osvobodilne vojske. Na to preobrazbo je zlasti mislila partija, ki je bdela nad vsem razvojem, da bi se od tega cilja ne oddaljil. Brez te temeljne misli ne moremo razumeti marsikaterih dogodkov in sklepov v naslednjem štiri leta trajajočem narodnoosvobodilnem boju.³ Naša razprava bo pokazala, kako in v kakšni obliki in zvezi se je med vojno izražal ta cilj v razvoju narodnoosvobodilnega boja. Odločilno vlogo in pomen so pri tem imele ustanovne skupine, ker so bile jedro osvobodilne organizacije. Njihov medsebojni odnos ni bil važen samo za politične cilje osvoboditve in združitve slovenskega naroda, temveč predvsem za uresničenje socialne preobrazbe, ali bo njen čas imel značaj mirnega evoliucijskega poteka ali bo zvezan z novimi krvavimi boji. Bistven pomen Protiimperialistične fronte je bil, da je združila v novi osvobodilni organizaciji skupine, ki so jim narodni in socialni cilji slovenskega naroda postali akcijsko geslo narodnoosvobodilnega boja, to se pravi, neposredni cilji oborožene akcije, pa čeprav bo ta zahtevala več razvojnih stopenj. Namen naše razprave je pokazati, kako se je v teh stopnjah izražala misel in nato praktično prizadevanje za uresničevanje programa socialne preobrazbe med osvobodilnim bojem.

² Fasc. 495/I v arhivu IZDG. Arhivski citati se vedno nanašajo na arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

³ France Škerl, Vloga in pomen OF SN, Prispevki 1966, str. 152–153.

Kako je nemški napad na Sovjetsko zvezo vplival na začetke osvobodilnega boja v Sloveniji

Ko je Hitlerjeva Nemčija 22. junija 1941 napadla Sovjetsko zvezo, je ta svetovni dogodek hitro in ostro odmeval tudi v Jugoslaviji in Sloveniji še posebej. Osvobodilna organizacija ni samo spremenila ime Protiimperialistične fronte v Osvobodilno fronto in ustanovila glavni štab, s čimer je povedala, da se je pripravljala na boj z okupatorji končala, napočila pa je nova doba, ki naj načelo oboroženega boja izvede v praksi, temveč z načinom svojega nastopa pokazala na cilje, ki si jih je postavila na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte. Znova je poudarila bojni cilj 'Zedinjene Slovenije' in pozvala vse Slovence v enotno Osvobodilno fronto proti imperialističnim okupatorjem ob strani vseh zatiranih narodov. Toda v tem boju je poudarila povezavo s Sovjetsko zvezo, njeno vodstvo v tem boju. Letak Komunistične partije Slovenije z dne 22. junija 1941 je ob pozivu na boj proti okupatorju pod vodstvom Sovjetske zveze v isti sapi zenačil slovenske interese s sovjetskimi! Odgovornost za bodočnost je položil v roke delavskega razreda. Od komunistov je zahteval, da postanejo jekleni borci za lepšo bodočnost delavskega razreda «dostojni» velike časti biti vojak v armadi, ki ji stoji na čelu veliki Stalin. V tej zvezi politika 'kukavčjega jajca', to je strahu pred zahodnimi demokracijami, ki ga je izrazil Slovenski poročevalec še pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo, ni bila več aktualna. Okoliščine v Sloveniji so se bistveno spremenile z 22. junijem 1941. Prišel je čas, da se je oboroženi boj začel uresničevati kot akcijsko geslo. Začeli so se zbirati partizani, ki naj bi bili borci za uresničevanje osvoboditve in združitve slovenskega naroda, zaradi vodstva progresivnih sil v osvobodilni organizaciji pa tudi jamstvo za uresničevanje socialnega programa osvobodilnega gibanja, v katerega so privolile vse temeljne skupine na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte.

Toda za uspeh Osvobodilne fronte je bilo potrebno, da načelo oboroženega boja ni bilo omejeno samo na aktivistični kader ustanovnih skupin. Vodstvo osvobodilne organizacije je želelo pridobiti za partizane čim širše plasti slovenskega naroda, saj je pri osvobodilnem programu šlo za usodo vseh Slovencev. V tem primeru bi pomisleki proti oboroženemu boju dobili zaviralni značaj v razvoju partizanstva. Vodstvo osvobodilne organizacije se je morebitnih pomislekov proti oboroženemu boju zavedalo. Zavedalo se je, da bi ti pomisleki lahko bili razrednega značaja. Zato je sklenilo razširiti skupna stališča za pridobivanje nadaljnjih svobodoljubnih sil za boj proti okupatorjem, to se pravi taka izhodišča, ki bi omogočila sodelovanje v Osvobodilni fronti vsem, ki bi se resno želeli boriti proti okupatorju, pa čeprav so bili bolj naklonjeni zahodnim demokracijam kakor Sovjetski zvezi.

Nova skupna stališča so obsegala dve točki:

1. Nepomirljiv boj z okupatorji in proti vsakršnemu sodelovanju z njimi, podpora ter vojaško in politično sodelovanje s Sovjetsko zvezo, Anglijo in z vsemi zavezniškimi silami, ki so v boju proti okupatorjem.
2. Takojšnja oborožena akcija v vsej Sloveniji, formiranje partizanskih odredov, organizacija sabotaž, diverzij itd.⁴

⁴ Referat o političnem položaju in nalogah Komunistične partije Slovenije. Rokopis v arhivu IZDG.

Nova izhodišča je predlagala komunistična partija. Toda reči je treba takoj, da pri njej ni šlo za okrnitev programa, kakor ga je sprejel ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte, temveč v bistvu le za spremembo taktičnih metod zbiranja ljudi, ki bi bili pripravljene sodelovati v oboroženem boju slovenskega naroda. Pobuda partije je bila zelo daljnovidna. Šlo je za sprejem ljudi v Osvobodilno fronto, ki doslej niso pripadali njenim ustanovnim skupinam. V novih okoliščinah partija ni govorila o socialnih ciljih nove osvobodilne organizacije, temveč predvsem o narodno-političnih ciljih. Taka osnova naj bi omogočila pristop v Osvobodilno fronto ljudem zunaj osnovnih skupin, ki pa so bili vendar pripravljene nekaj tvegati za svobodo slovenskega naroda. Po mnenju partije je bila zahteva po oboroženi akciji naperjena proti vsakršnim političnim špekulantom, ki bi hoteli osvobodilni boj izigravati za svoje sebične namene. Zahteva o takojšnji oboroženi akciji je postala merilo za iskrenost in pravo rodoljubje. Poudariti moramo še enkrat, da se v osnovnem programu ustanovnih skupin z razširjenimi skupinskimi stališči ni ničesar spremenilo. Vse temeljne točke so ostale, kakor so jih sprejeli na ustanovnem sestanku. V novih okoliščinah je partija računala da bo nove privržence osvobodilnega boja prekvasila in jih postopoma pridobila za vse točke, ki jih je sprejel ustanovni sestanek, torej tudi za tako imenovano 'zadnjo etapo' osvobodilnega boja.

Kako pri razširjenih izhodiščih resnično ni šlo za spremembo programa, temveč le za taktiko pri zbiranju ljudi za vključitev v narodnoosvobodilno gibanje, je pokazalo v tistem času zlasti Delo, glasilo komunistične partije Slovenije. Delo je v tistem času predvsem govorilo o revolucionarnem razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Toda jamstvo za revolucionarnost je videlo v proletariatu. »Slovenski proletariati mora postati avantgarda in voditelj svojega naroda v borbi za osvoboditev in združitve«, je pisalo Delo avgusta 1941 in nadaljevalo: »Delavci socialistični, krščanski socialisti, narodni socialisti in komunisti, združimo se v nezdružljivo proletarsko falango za boj proti okupatorjem, za našo srečnejšo bodočnost! Veliki boji. sedanjosti so v znamenju delavskega razreda! V boj!«⁵

Razširjena podlaga za pristop k osvobodilni fronti je vodila v nekaj mesecih do lepih uspehov, še večje pa je bilo pričakovati v nadaljnjem razvoju. Vsi so s pristopom sprejeli oboroženo akcijo kot nujno. Ni pa bilo tako pri ljudeh, ki so do aprilske katastrofe vodili državo. Te »stare sile« so se po veliki krizi v aprilskem zlomu začele po nekaj mesecih znova javljati, toda ne kot pobudniki boja proti okupatorju, temveč kot zaviravci novega razvoja. Iz kapitulantov pred zlomom so se prelevili v kolaborante z okupatorjem, nato pa v kontrarevolucionarje, kakor je pač rasla moč osvobodilnega gibanja. Značilno za njihovo dejavnost je bilo, da se je pojavljala kot reakcija na razmah Osvobodilne fronte in uveljavljanje slovenskega partizanstva. Gibalo njihove dejavnosti ni bil boj proti okupatorju, temveč strah pred narodnoosvobodilnim gibanjem, ki je raslo iz drugačnih družbenih osnov, kakor so jih predstavljali sami. Narodnoosvobodilno gibanje so razglasili za komunistično gibanje. V njem so videli boj za svetovno in slovensko revolucijo ter za diktaturo proletariata v Sloveniji.

⁵ Delo 1941, št. 2, str. 61-63 (ponatis).

»Stare sile« niso bile brez medsebojnih razlik. Med njimi je bilo več skupin, ki so bile razdeljene predvsem po svetovnem nazoru, potem pa še posebej po svojih ambicijah. Na tem mestu se ne moremo obširneje ukvarjati s posameznimi skupinami, pokazati moramo le na splošne skupne točke vseh slovenskih kontrarevolucionarjev. Vse »stare sile« ali nasprotnike Osvobodilne fronte je v prvi vrsti povezovalo odklonilno stališče do narodnoosvobodilnega gibanja pod vodstvom Osvobodilne fronte in komunistične partije. Svoj odpor proti osvobodilnemu gibanju so izražali na različne načine in ob raznih prilikah. Odklanjanje je seveda bilo razrednega značaja. To so sami v svojih nastopih večkrat izražali. S tem so sicer res dobro opazili, da namen osvobodilnega gibanja ni bil samo politična osvoboditev in združitev slovenskega naroda, temveč tudi njegova socialna preobrazba. Osvobodilnega boja proti okupatorju v tej obliki niso hoteli sprejeti. Več jim je bilo za razredne interese kakor za dejanski boj z okupatorji. Ta boj so prepuščali zaveznikom, od katerih so pričakovali tudi rešitve zase. Njihova dejavnost je bila taka, da je slovenskemu ljudstvu povzročila mnogo težav in grozila tudi z državljansko vojno med samim osvobodilnim bojem, čeprav so to vojno bojevali na strani okupatorja in z njegovo pomočjo. To je bila tragična logika slovenske kontrarevolucije.

Utrditev Osvobodilne fronte ob koncu 1941 in socialna preobrazba slovenskega naroda

Kljub težavam, ki so jih slovenski kontrarevolucionarji valili na pot osvobodilnemu gibanju in partizanstvu, naraščanja moči Osvobodilne fronte niso mogli zadržati. Vodstvo osvobodilnega gibanja je bilo sicer prisiljeno boriti se z domačimi nasprotniki, toda v tem boju je znalo obdržati svojo jasno linijo in v številnih razgovorih razčistiti mnoge sporne točke, npr. stališče do stare Jugoslavije, do kralja in londonske vlade, do samoodločbe slovenskega naroda, do partizanstva in naposled do Draža Mihajloviča, ki so ga kontrarevolucionarji priznavali za svojega vrhovnega komandanta.

Dasi so debate z nasprotniki Osvobodilne fronte trajale več mesecev, so spori z njimi v sami Osvobodilni fronti vplivali drugače, kakor so mislili nasprotniki osvobodilnega gibanja. Debate z njimi so pomagale razčistiti ali vsaj pojasniti mnoga vprašanja, ki za nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja niso bila nevažna. Obravnave so osvetlile glavni smoter osvobodilnega gibanja, pota in sredstva ter pokazale njegov obče narodni pomen, njegovo moralno in posredno tudi socialno funkcijo. Čeprav do razširitve Osvobodilne fronte na nove skupine ni prišlo — nagodetovci so celo odpadli, so vendar vse druge skupine ostale. Toda ne samo to, njihovo medskupinsko razmerje se je utrdilo. To je bila pozitivna posledica razgovorov s kontrarevolucionarnimi skupinami.

V okviru boja s slovenskimi kontrarevolucionarji, je imela poseben pomen kampanja proti Mihailoviću in boj za skupino oficirjev, ki so tedaj prebivali v Ljubljani, pa je med njimi OF razvila svojo akcijo. Pozitivno rešitev je olajšala mihailovičevska politika sama, ko je razkrila velikosrbske hegemonistične tendence in njihove vezi z okupatorji. Osvobodilna fronta je v tem obdobju poudarila pravico slovenskega naroda do samoodločbe, glede mihailovičevskih tendenc pa je bilo posebno važno, da je OF v svojih temeljnih točkah določila, da bo narodna vojska na slovenskem ozemlju rasla iz slovenskih na-

rodnoosvobodilnih partizanskih čet in narodne zaščite. S temi postavkami je najhuje udarila mihailovičevsko politiko, ker je prepovedala vsako drugo ustvarjanje vojaških sil zunaj partizanskih enot. Za razvoj partizanstva je bila ta postavka važna, ker je vsaj za nekaj časa preprečila s partizani vzporedno vojsko proti okupatorju. Ko so nasprotniki naposled le formirali svojo vojsko, so morali odkrito nastopiti proti Osvobodilni fronti, torej kot odkrita kontrarevolucija. Nasprotniki Osvobodilne fronte glede svoje vojske niso uspeli. Zgodilo se je nasprotno. Osvobodilna fronta se v krizi ni razbila, temveč se je utrdila. Kaj je to pomenilo za perspektivo socialne preobrazbe osvobodilnega boja, si moremo misliti.

Iz sporov in razgovorov z dvomljivci oboroženega boja proti okupatorju je Osvobodilna fronta ob koncu 1941 in začetku 1942 izšla utrjena in močnejša, kakor je bila. Kratak pogled na razgovore s kontrarevolucionarnimi silami, ko je šlo za razčiščevanje stališč do oboroženega boja, do samoodločbe, do nove Jugoslavije, do begunske vlade v Londonu nam pove, da je šlo za programsko enotnost, ker so vse skupine v OF do njih zavzele enotno stališče. Enotnost se tedaj ni okrepila tako, da bi v organizaciji Osvobodilne fronte kaj spremenili, temveč le tako, da so skupine enotnejše gledale in enotnejše ocenjevale splošni položaj, še posebej pa domače razmere.

Pomena Osvobodilne fronte za samo partijo se je vodstvo partije globoko zavedalo. Trudilo se je za njeno razširitev in utrditev, zakaj Osvobodilna fronta je bila baza za vse partizane, za razvoj vstaje, ki je ni bilo mogoče uspešno pripraviti in voditi brez odborov OF, in tudi za organiziranje same partije. Moč Osvobodilne fronte ni bila temelj samo za uspešen razvoj osvobodilne vojske, temveč tudi za fazo, ki naj bi sledila kasneje, ko bi narodna osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega človeka. Avtor teh misli, ki so vključevale socialno preobrazbo, se je seveda zavedal, da takrat teh ciljev ni smel spravljati v ospredje. Toda v pisanju proti kontrarevolucionarni akciji na Slovenskem je bil zelo oster: »... kar je bilo, je za vekomaj proč.« je pisal avtor članka v listu Osvobodilna fronta. »Nikoli več se ne sme ponovita... naša... temeljna naloga [je], preprečiti bivšim 'voditeljem' in vsem protiljudskim elementom, da bi še kdajkoli dobili zaledje med slovenskim narodom, ki so ga danes do kraja izgubili.«⁶ Razume se, da je bil smisel teh besed odstraniti vse, kar je zaviralo bodoče uresničenje socialnih ukrepov.

Komunistična partija socialnih programov ni spravljala v ospredje, toda na njihovo uresničenje ni nikdar pozabila. Za ustvaritev boljših časov za delovnega človeka je zagovarjala nastanek potrebnih razmer, na katerih osnovi bi kasneje bilo mogoče izvesti socialno osvoboditev delovnega ljudstva. Seveda je proletariat kot avantgardo opozarjala, da si mora to pot zagotoviti le z uspehom v osvobodilnem boju. Zato se je borila za enotnost proletariata in njegovo udeležbo v osvobodilnem boju.⁷ Razume se, da je to pomenilo toliko, kakor ustvariti revolucionarne sile tako močne, da bodo zmogle izpeljati socialno preobrazbo slovenskega naroda.

Potem ko je Osvobodilna fronta z zavrnitvijo kontrarevolucionarnih spletk in napadov utrdila svojo enotnost, pa ustanovne skupine na novi stopnji razvoja niso izgubile svoje funkcije. Pojmovanje medsebojnih povezav se je sicer

⁶ Osvobodilna fronta II/1942, št. 2.

⁷ Delo 1942, št. 1.

spreminjalo, toda koeksistenca je ostala. V novih okoliščinah, ko je šlo za poostreni boj proti kontrarevolucionarjem, je poudarek na harmoničnem sodelovanju ljudi različnih svetovnih nazorov imel še poseben pomen. Pokazal je, da morejo v boju za osvoboditev slovenskega naroda in boljše življenje delovnega človeka sodelovati zlasti ljudje katoliškega in marksističnega svetovnega nazora, da torej svetovnonazorske razlike niso ovira za sodelovanje. S takim ravnanjem so izbili kontrarevolucionarjem iz rok orožje, da je vera v nevarnosti, če v osvobodilnem boju sodelujejo komunisti. Za razloge krščanske skupine v Osvobodilni fronti je bilo značilno, da je boj proti okupatorju presojala kot etično utemeljeno akcijo. Za etično utemeljeno pa je imela tudi akcijo proti kapitalistično imperialističnemu sistemu, ki je tlačil slovenski narod toliko let. S takim stališčem je krščanska skupina v OF pokazala mnogo več kakor samo voljo, da sodeluje v narodnoosvobodilnem boju, dejansko je krščanskosocialistična skupina po smislu gornjih besed imela tudi socialno preobrazbo za etično upravičeno.

Ideja socialne preobrazbe v dobi prvega osvobojenega ozemlja

Za izražanje ideje socialne osvoboditve slovenskega delovnega človeka je imelo poseben pomen osvobojeno ozemlje na italijanskem okupacijskem ozemlju, to je v ljubljanski pokrajini od pomladi 1942 do znane roške ofenzive. Pripravila ga je večja dejavnost slovenskih partizanov, oprta na poprejšnjo močno mobilizacijo delavcev, mestne mladine in nato še kmečkih fantov za odhod v partizane. Osvobojeno ozemlje je bilo sicer regionalno omejeno, toda imelo je velik pomen za ves razvoj NOB na Slovenskem zaradi procesov, ki so se na njem odigrali ali so bili kako drugače povezani z njim. Na njem so se uveljavili elementi, ki se na zasedenem ozemlju niso mogli. Npr. volitve v različne stopnje organov oblasti, nekateri sodni in prosvetni ukrepi, ki so tako ali tako izražali socialistično tendenco ali dali slutiti zadnjo etapo narodnoosvobodilnega boja. Z vidika naše teme nas ti ukrepi še posebej zanimajo.

Vodstvo osvobodilnega gibanja je na pobudo partije želelo na osvobojenem ozemlju izpolniti tri naloge: 1. pokazati slovenskemu narodu primer demokracije in demokratične ureditve ter vzoren primer javne varnosti in reda; 2. očistiti slovensko osvobojeno ozemlje notranjih sovražnikov slovenskega naroda; 3. poživiti dejavnost najosnovnejših ljudskih množic, predvsem delavcev in kmetov.⁸

1. Potem ko so partizani osvobodili precejšen del ozemlja od italijanske vojske, je vodstvo osvobodilnega gibanja s posebnim odlokom vzpostavilo narodno oblast na osvobojenem ozemlju (17. maja 1942). Nastalo je več stopenj oblasti, sklican bi moral biti tudi zbor odposlancev NOO, toda preprečila ga je italijanska ofenziva. Izvršni odbor OF je izdal več odlokov, ki so bili deloma političnega, deloma gospodarskega značaja. Vsi so bili v skladu z načeli narodnoosvobodilnega boja. Tu se želimo dotakniti predvsem tistih, ki so izražali nekako prehodno razvojno stopnjo k bodoči socialni preobrazbi.

Prvi in najvažnejši je bil odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorjih. Ta odlok je razlastil »brez odškodnine

⁸ Dokumenti LRS 1964, dok. št. 98, stran 224.

in z inventarjem vred veleposestva, ki so v lasti pripadnikov okupacijskih narodov in tistih slovenskih veleposestnikov, ki so dajali ali dajejo pomoč okupatorjem pri zatiranju slovenskega naroda«. Izvedba odloka je bila zaupana terenskim odborom, v pravem smislu pa so ga izvajali posebni razlastitveni odbori, ki so jih izvolili kmetje sami. Iz njih naj bi tudi izšla vsa pobuda za razlastitve in zaplembe tujih petokolonskih veleposestev.

Boris Kidrič je k razlastitvenemu odloku napisal zelo odločen komentar, toda iz njega je bilo jasno videti, da so bile razlastitve dokaj omejene, ker je pri njih šlo le za tujce in domače petokolonce. Jasnejša je bila tendenca, ki je bila izražena v besedah, da se veleposestva razlaste »brez odškodnine in z inventarjem vred«. Še pomembnejša pa je bila praksa, ki so jo pokazali predvsem razpravljalci na partijski konferenci na Cinku v dneh 5.—8. julija 1942. V bistu sta obstajala dva tipa razlastitev: 1) dolenski, pri katerem so razlaščno zemljo razdelili med kmečke interesente in 2) notranjsko-kočevski tip, pri katerem so nastale posebne gospodarske ali zadružne komisije, ki zemlje niso delile, temveč obdelovale velike predele razlaščene zemlje. Izven teh tipov je bila zemlja izseljenih Kočevarjev, ki jo je IO skušal urediti posebej.

Ko je Boris Kidrič na Cinku ocenjeval razlastitve, je zelo jasno označil značaj prehodne stopnje sprejetih ukrepov, pri katerih agrarna revolucija še ni mogla iti do kraja iz različnih razlogov. Toda končni cilj mu je bil jasno pred očmi. Jasen je bil pred očmi tudi razpravljalcem na partijski konferenci na Cinku, kar so pokazali s svojim načinom izražanja. Jokl (France Popit), inštruktor CK na Notranjskem, je npr. govoril: »S strani partije bo tudi treba temeljito pripraviti kmetom zanimiva vprašanja kolhozov in sovhozov. O tem smo premalo poučeni.« Pogosto se je tedaj uporabljala beseda kulak za bogate kmete.⁹ Misel na socialno preobrazbo kot cilj osvobodilnega boja je torej prevevala udeležence posvetovanja, čeprav se prav določno ni velikokrat izražala. Odlok o razlastitvi je dal priložnost, da so se take misli lahko izrazile.

Mnogi odloki z nameravano preobrazbo v nobenem primeru niso imeli nič opraviti: npr. odlok o denarju, posojilu, gibanju civilnega prebivalstva, prehrani, sodstvu in prosveti. Lahko pa so se take misli pojavile bolj posredno ali celo pri nižjih organih. Okrožni odbor Stična-Struge jo je izrazil z navedbo progresivne lestvice pri razpisu davkov, kjer je zadel zlasti bogatejše posestnike, ki so sami od sebe predlagali zelo majhen davek.¹⁰

Po vsem tem, kar smo tu slišali o odlokih ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju v ljubljanski pokrajini 1942, moramo reči, da je socialna preobrazba bila šele perspektiva, kar je seveda naravno. Zato je realno ne smemo iskati v takratnih odlokih, ki so v najboljšem primeru mogli biti le prehodna stopnja, le senca prihodnosti, pač pa jo smemo in moremo iskati v političnih izjavah nosivcev osvobodilnega gibanja. Seveda so se politični dejavniki sami globoko zavedali perspektivnega značaja svojih izjav, čeprav so urešničenje zamišljenega cilja imeli za neizogibno. To je bila vizija življenja, ki jim ne sme uiti. O njej so se bolj ali manj jasno izražali krščanski socialisti, prav tako pa tudi partiji. Boris Kidrič je na posvetovanju na Cinku dovolj odkrito rekel: »Partija ni začela osvobodilne borbe slovenskega ljudstva s programom demokratične

⁹ Dokumenti LRS 1964, str. 232—235.

¹⁰ Navodilo OOOF Stična-Struge z dne 26. junija 1942 krajevnim NOO, Dokumenti LRS 1964, stran 173.

revolucije. Izdelala je program, ki ne obsega samo platformo nacionalnega boja...« Ta program se je seveda nanašal na socialne cilje bližnjega družbenega procesa.

2. Socialne preobrazbe niso izražali samo ukrepi tedanje ljudske oblasti, ampak tudi propaganda skupin v Osvobodilni fronti. Njen smisel je bil, da pripravi čimveč ljudi na socialne spremembe kot posledico narodnoosvobodilnega boja. V tej akciji so poleg partije sodelovali predvsem krščanski socialisti.

Pojem družbenega procesa, zlasti njegov končni cilj, ki naj bi ga sodelujoči v osvobodilnem boju dosegli na tisti 'zadnji etapi', kakor smo že večkrat označili konkretno socialno preobrazbo, je bil v celoti popolnoma jasen le članom partije. Drugače je bilo pri privržencih drugih skupin, še posebej pri krščanskih socialistih, potem ko so svojo skupino imensko raztegnili v naziv 'kristjani v OF', da bi s tem lažje pridobivali za revolucionarne cilje ljudi, ki stvarno niso pripadali delavskemu razredu, pač pa so se šele pri vstopu v OF iz raznih razlogov opredeljevali za krščanske socialiste. Tem ljudem je bilo treba posredovati pojme o revolucionarni organizaciji. To nalogo je prevzela in opravljala Slovenska revolucija, glasilo krščanskih socialistov v OF.

Glavni namen Slovenske revolucije je bil približati množicam revolucionarni družbeni razvoj na Slovenskem, pojasniti potrebe delavskega razreda, to se pravi, približati množicam socialno revolucijo. Krščanski socialisti sami se kot jedro skupine niso v ničemer oddaljili od programa, ki so ga sprejeli z drugimi udeleženci ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte. V izražanju končnega cilja celotnega tedanjega procesa se v jedru niso razlikovali od komunistične partije. Razlikovali so se le v tonu izražanja, pri čemer je treba upoštevati, kateremu krogu so bile izjave namenjene.

Poseben pomen je v dobi osvobojenega ozemlja začel dobivati odpor proti politiki kontrarevolucionarnih vrhov, ki so prav v spomladanskih mesecih 1942 pripravili italijanske okupatorje, da so sprejeli sugestije najbolj silovitih nasprotnikov OF, da bi mogli formirati oborožene belogardistične skupine za boj proti »komunistom«. Zelo ostro in odločno je proti belogardistični propagandi nastopila partija, da bi si nihče ne ustvarjal iluzij, da je možen povratak starega dela. Glede na manevre slovenske kontrarevolucije je partija v obnovljeni Ljudski pravici nekaj mesecev kasneje zapisala, da si slovensko ljudstvo ni vzelo svoje usode v svoje roke samo zato, da prežene okupatorje s svoje zemlje, ampak tudi zato, »da po končani vojni ustvari na svojih tleh resnično ljudsko demokracijo, ki bo onemogočila, da bi peščica izkoriščevalcev in protiljudskih špekulantov naredla svoj jarem nasilja slovenskemu ljudstvu«. ¹¹

Komunistična partija je z vsemi drugimi skupinami vred budno spremljala razvoj kontrarevolucionarnih sil na Slovenskem. Toda najpomembnejši delež je pri tem imela sama. Ko se je približal čas oboroženega nastopa bele garde proti partizanom, je bilo njeno stališče takoj jasno. »... neizproсна borba proti beli gardi [je] prav tako temeljni zakon osvobodilnega boja, kakor je njegov temeljni zakon neusmiljeno uničevanje okupatorjev«. ¹²

Tako stališče je bilo v skladu z nalogami, ki si jih je zamišljala partija v skladu z IOOF izpolniti na osvobojenem ozemlju. Boj proti beli gardi je spadal v drugo med njimi: očistiti osvobojeno ozemlje od notranjih sovražnikov slovenskega naroda. Razume se, da je bela garda spadala v prvo vrsto teh

¹¹ Ljudska pravica (LdP) 1. II, 1943 in E. K., Pot nove Jugoslavije, stran 335.

¹² Delo 1942, št. 3, stran 154 (ponatis).

sovražnikov. Boj proti njej sicer ni bil boj za socialne cilje, vsekakor je bil pa boj tudi za odstranitev najpomembnejše ovire na poti k tem ciljem. Boj proti beli gardi je bil pomemben člen pri odpiranju vrat k socialni preobrazbi slovenskega naroda.

3. Tretja naloga, ki si jo je zamišljala komunistična partija izpolniti na osvobojenem ozemlju ljubljanske pokrajine, je bil namen poživiti dejavnost najosnovnejših ljudskih množic, predvsem delavcev in kmetov. Toda ob tej nalogi so nastale razmere, ki so dobre namene večkrat oteževale ali celo maličile. Prišlo je do marsikaterih preizkušenj, ki so ogrozile celo trdnost Osvobodilne fronte. Na osvobojenem ozemlju so namreč vznikla prva resnejša trenja znotraj Osvobodilne fronte. Začela so ogrožati sestavo in tok osvobodilne organizacije. Pokazale so se razne pomanjkljivosti, ki jih je vodstvo osvobodilne organizacije začelo preganjati in odpravljati, ko so se že nevarno razrasle, sence pa so začele metati v sam izvršni odbor že mnogo prej.

Glavne težave so nastale med aktivisti komunistične partije na eni strani in aktivisti krščanske skupine na drugi strani. Do težav je prišlo v vojski in na terenu. V vojski so bili tedaj časi »vojvodstva«, kakor so označevali ravnanje nekaterih vojaških funkcionarjev, ki se niso dosti brigali za izpolnjevanje smernic vrhovnih organov OF in KP. Ni jim bilo mar za demokratične metode dela. Na svojem območju so postali nekakšni vladarčki, ki so poznali le svojo voljo, na druge se niso ozirali. Med aktivisti krščanske skupine se je tedaj pokazalo premalo odločno stališče do bele garde. Nekateri so začeli celo omahovati. V nekaterih se je začela pojavljati tendenca po snovanju lastne stranke, čeprav so morali vedeti, da se je vodstvo skupine že v začetku odpovedalo takemu snovanju.

Konkretni primeri za trenja med skupinami so se kazali v nepravilnem odnosu med partizanskimi enotami in civilnim prebivalstvom, v sektaštvu med partijskim terenskim kadrom, pretiravanju slabosti krščanskih socialistov. Hudo je vplivalo tudi pretiravanje pri likvidacijah, zlasti v partizanskih enotah.

Partijsko vodstvo je sektaške procese na terenu zaradi premajhne kontrole spoznalo precej pozno in se začelo boriti proti njim. Najpomembnejši člen v razvoju boja proti napakam je pomenilo partijsko posvetovanje na Cinku v dneh 5.—8. julija 1942. Na temelju natančnejšega pregleda nad terenom se je začela akcija proti napakam in z njo naporu za pravilnejše gledanje na vse silnice, ki so delovale v Osvobodilni fronti. Seveda boj proti napakam ni bil kratkotrajen, temveč precej zapleten, ker so napake le počasi izginjale iz prakse nekaterih partijcev.

Ker je bilo za složen razvoj medskupinskih odnosov v OF predvsem važno razmerje med komunisti in krščanskimi socialisti, je bil pomemben sestanek predstavnikov obeh skupin. Krščanski socialisti so v razpravi razložili, da težave niso bile načelnega značaja, temveč so se pojavile na praktičnem področju, ker se je Osvobodilna fronta kot celota premalo gradila kot iniciativno, ideološko in politično vodstvo. Težave je povzročila tudi delitev aktivistov v aktiviste prvega in drugega reda. Posebej so pa nastajale težave, kadar je krščanska skupina morala izvrševati nalogo, ki ji jo je odredila celotna politika Osvobodilne fronte, to je pridobivati in preoblikovati slovenske krščanske množice za osvoboditev in novi socialni red.¹³

¹³ Edvard Kocbek, Tovarišija, dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943. DZS, Ljubljana 1949, str. 78—80.

Na temelju razgovorov so sprejeli več sklepov o ukrepih, ki naj bi zboljšali medsebojno razmerje in odpravili napake.

Dotakniti se moramo še vloge 'zadnje etape' v medskupinskih odnosih v OF.

V razvoju Osvobodilne fronte po njenem nastanku ideja socialne preobrazbe formalno ni bila na dnevnem redu. Od časa do časa pa se je vendar tudi ta cilj prebijal na dan skozi množico drugih dogodkov, na kar so vplivale razne okolnosti. Najodločnejša v opozarjanju na ta cilj je bila komunistična partija, ki so jo kontrarevolucionarni elementi ob vsaki priložnosti najbolj napadali. Od drugih skupin je sokolska skupina le redko vidneje pokazala, da je tudi za ta program. Taka sta bila npr. govora Jožeta Rusa in Franca Lubeja na posvetovanju na Cinku.

Drugače je bilo s krščanskosocialistično skupino, ker so okoliščine zanjo bile precej drugačne. Predvsem njim je pripadla naloga, da je dvigala verne Slovence na napredne, narodne in družbene pozicije, kakor so tedaj govorili. Zato je bila jasnejša v izražanju revolucionarnega stališča. Skupina je tudi organizacijsko bila trdneje povezana, dasi socialno ni bila popolnoma homogena. Razen delavcev je bil v skupini močan tudi izobraženski del (Dejanje, Zarja). Toda notranja nehomogenost skupini ni ovirala sprejema in zagovarjanja programa socialne preobrazbe v razvoju osvobodilnega gibanja. V primeru s sokolsko skupino je svoje stališče do nje javno ali v svojih okrožnicah večkrat pokazala. S tem je hotela predvsem povedati, da ta etapa ne nasprotuje svetovnemu nazoru, ki ga je izpovedala oziroma da svetovni nazor ne more biti zanjo ovira.

Najjasnejša v izražanju perspektive socialne preobrazbe je bila seveda komunistična partija. Kljub uporabi različnih terminov, ki so sami na sebi kazali na smer razvoja osvobodilnega gibanja, pa Boris Kidrič, ki je o tej stvari največkrat govoril, nikoli ni pozabil, da gre pri socialnem cilju šele za perspektivo, katere realnost si bo treba šele priboriti, da trenutno gre prej za osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Socialna preobrazba bo na vrsto prišla šele potem. Zelo jasno je nastopil proti sektaštvu partijcev na račun Sokolov in zlasti krščanskih socialistov. "»— OF ni slučajna taktična poteza naše partije, je oblika sodelovanja slovenskega delavca in delovne inteligence. V situaciji okupacije... ni mogoče trditi, da bi OF služila partiji samo kot maska za pridobivanje mase in da bi potem odpravila zaveznike skozi vrata... Platforma OF je bistvo. Biti mora dosledno zastopana, pa bo v redu vse drugo.«¹⁴

Zelo dobro je Kidrič spoznal, da so bile temeljne skupine v Osvobodilni fronti izraz enega dela slovenskih množic in da je uporabljanje istega merila zanje kakor za partije bilo sektaško,¹⁵ čeprav lahko tudi pristransko.¹⁶ Kajti piramida ljudi v Osvobodilni fronti je bila predvsem skupnost dobro mislečih ljudi, ki pa so se razlikovali po sposobnosti in znanju oziroma izšolanosti. Borisu Kidriču je v vrtincu napak in napetosti bilo vendarle jasno, da je »odnos do zaveznikov... treba brezpogojno popraviti«, nasproti napakam pa biti buden. »Kako to izvesti, je vprašanje politične spretnosti tovarišev na terenu.«¹⁷

¹⁴ Dokumenti LRS 1964, str. 222 in 233.

¹⁵ Prav tam, stran 265.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

Skozi Kidričeve misli in sodbe o razmerju skupin nedvomno preseva misel na socialno preobrazbo oziroma skrb zanjo, ali jo bo možno uveljaviti po posebni poti, ki se je v Jugoslaviji pokazala edino v Sloveniji. Prikaz skupin je pokazal, da ustanovne skupine tej ideji ne samo niso nasprotovale, temveč so jo imele za bistven del svojega programa.

Ustanovitev Delavske enotnosti in socialna preobrazba Slovencev

Sektaštvo nekaterih aktivistov je bila huda nevarnost za medskupinsko razmerje v Osvobodilni fronti, toda s trdno voljo partije so napake začeli odpravljati. Druga nevarnost je bila roška ofenziva, v kateri so Italijani nastopili z vso surovo silo proti slovenskemu osvobodilnemu gibanju, da bi ga zatrli, toda cilja niso dosegli. Trdnost Osvobodilne fronte se je celo okrepila. »Fašistično nasilje nas je kot cement povežalo med seboj in s tovariši komunisti in Sokoli v OF,« so zapisali krščanski socialisti v okrožnici št. 5 tistega časa. »Okupatorska ofenziva je OF utrdila, neprimerno bolj kot vsi njeni dosežki uspehi. Skupne težave in trpljenje so nas medsebojno človeško tako zbližale in zedinile, da je ni sile, ki bi nas mogla razpreti.«¹⁸ Združenji udarci italijanskega okupatorja in domače kontrarevolucije po osvobojenem ozemlju so dosegli ravno drugačne rezultate, kakor so jih želeli njihovi režiserji.

Dokaz nove utrjenosti Osvobodilne fronte po končani roški ofenzivi je bilo zlasti zasedanje vrhovnega plenuma OF v Ljubljani 6. novembra 1942. Zasedanje je pokazalo, da je na člane vrhovnega plenuma vplivala italijanska ofenziva in divjanje bele garde ob italijanski pomoči povsem drugače, kakor so mislili poglavarji bele garde. Člani plenuma so potrdili politiko IOOF. Kriza osvobojenega ozemlja in italijanske ofenzive je bila s tem premagana. Toda potrditev enotnosti ni bila edina zmaga nad krizo. Ta enotnost je bila izhodišče za novo fazo v razvoju same enotnosti.

Pobudo za novo fazo same enotnosti je dalo vodstvo komunistične partije. Pri tem je izhajalo predvsem iz skrbi za možnost uresničenja socialne revolucije, ki naj bi ji že razvoj med osvobodilnim bojem olajšal uresničitev, ko bi nastopil čas. Šlo je za ustanovitev Delavske enotnosti, katere misel je dozorela v drugi polovici 1942, in za potrditev revolucionarnega jedra Osvobodilne fronte kot glavnega notranjega oporišča njene enotnosti.¹⁹ Enoten delavski razred bi bil največja garancija za moč OF in s tem za uspeh NOB.

Pri novi delavski enotnosti pa je šlo tudi za druge okoliščine predvsem za okrepitev zvez med krščanskimi socialisti in drugimi skupinami OF. Priprave za ustanovno konferenco so tekle deloma v Ljubljani, deloma pa zunaj v partizanih. Udeležili naj bi se je zastopniki komunistov, krščanskih socialistov in socialnih demokratov. Izpustili pa so zastopnika Sokola, ker Sokol ni bil specifična delavska organizacija. Vključevanje sokolskega zastopnika bi po Kardeljevem mnenju celo škodilo pri položaju Sokola v srednjih slojih.

Pri pripravah zunaj Ljubljane so nastale teze — sestavil jih je Fajfar, odobril pa Kidrič — za programsko osnovo nove organizacije. V tezah je bila poudarjena ideja enotnosti delavskega razreda kot temelja osvobodilnega

¹⁸ Okrožnica KS, št. 5 z dne 10. septembra 1942.

¹⁹ Delavska enotnost, ponatis, Kardeljev uvodnik, str. 9—10.

gibanja, hkrati pa tudi dejstvo, da je slovenski proletariat osnovno jedro gibanja, okrog katerega se je zbralo v boju vse slovensko ljudstvo. V tezah je bil nakazan tudi cilj osvobodilnega boja — socializem, to se pravi uresničevanje tudi socialne preobrazbe.²⁰ Teze so postavile za osnovni pogoj Delavske enotnosti popolno enakopravnost vseh sodelujočih sestavnih delov, kakor tudi posameznikov v tej skupnosti. Skupina krščanskih socialistov je ugotovila in priznala KPS njeno proletarsko avantgardno vlogo, druge organizacije pa so krščanskim socialistom priznale njihovo razredno stališče in revolucionarnost, ki se je izražala v njihovi borbeni udeležbi pri narodnoosvobodilnem boju. Vse skupine so si med seboj priznale pravico svobode in združevanja ter izražanja svojega svetovnega nazora.¹²

Značilno za teze o delavski enotnosti je bilo, da so priznavale enakopravnost skupin v okviru nove organizacije, ne glede na to, kako tesno so bile povezane med seboj. Komunistični partiji so priznali avantgardistično vlogo, kakor so obratno krščanskim socialistom priznali revolucionarnost in razrednost. Po kasnejši Kidričevi označitvi pomena nove organizacije so z ustanovitvijo DE priznali v OF hegemonijo delavskega razreda in KP.²²

Po daljših pripravah je naposled bila 7. novembra 1942 v Ljubljani ustanovna konferenca Delavske enotnosti iz zastopnikov komunistov, socialistov in krščanskih socialistov. Na njej so sprejeli teze, ki so jih že prej pripravili. Sklenili so, da se vse delavske politične skupine strnejo okoli Komunistične partije Slovenije, da se bo enotno delavsko gibanje odločno borilo za enotnost Osvobodilne fronte z delavskim razredom na čelu in ne bo dopustilo, da bi kakršnikoli buržoazni ali drugi reakcionarni vplivi izpodkopavali enotnost in vodilno vlogo delavskega razreda v Osvobodilni fronti.²³

V novi organizaciji so takoj formirali glavni odbor Delavske enotnosti, ta pa je začel izdajati svoje glasilo in so ga imenovali Delavska enotnost. Po Fajfarjevem mnenju je to glasilo izdatno pripomoglo k mobilizaciji slovenskega delavstva za osvobodilno gibanje. Organizacija Delavske enotnosti je bila najmočnejša v sami Ljubljani, ker je tu bilo največ delavcev. Pozneje je prav ta učinkovito mobilizirala proletariat v Trstu in Trziču, kar se je zlasti pokazalo ob osvoboditvi Trsta. Tudi na Koroškem, v Beljaku in Celovcu je bila ideja delavske enotnosti skoraj edina vez, ki je povezovala OF z avstrijskim proletariatom. Ustanovni sestanek Delavske enotnosti je bil dejansko tudi ustanovni sestanek kasnejših notnih sindikatov, s čimer je bil napravljen konec sindikalni razcepljenosti slovenskega delavstva.²⁴

Sprejeti sklepi so bili pomembni za nadaljnji revolucionarni razvoj v Sloveniji. S tem, da se je enotno delavsko gibanje s komunistično partijo na čelu razglasilo za nesporno vodilno silo Osvobodilne fronte in izrazilo svojo odločnost, da se bo borilo za ohranitev te vodilne vloge do končne zmage, je dalo Osvobodilni fronti politično strukturo, zaradi katere se narodnoosvobodilni boj ne bo mogel končati drugače kakor z zmago socialistične revolucije.²⁵ To pa znova pomeni, da v osvobodilnem boju ni šlo samo za osvoboditev izpod okupatorja, za združitev in samoodločbo slovenskega naroda ter demo-

²⁰ Prav tam, Fajfarjeve pripombe, str. 146—147.

²¹ Prav tam, stran 16.

²² Prav tam, stran 16.

²³ Prav tam, stran 10.

²⁴ Tone Fajfar, *Odločitev*, CZ, Ljubljana 1966, str. 167—168.

²⁵ Delavska enotnost, ponatis, stran 10.

kratične svoboščine, marveč tudi za preraščanje v boj za popolno osvoboditev delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva kapitalističnih izkoriščevalcev, to je za družbeno ureditev, ko bo delovni človek postal sam svoj gospodar. To se pravi, da je na ustanovni konferenci Delavske enotnosti šlo tudi za eno od točk, ki jo je v jedru sprejel že ustanovni sestanek osvobodilnega gibanja, to je za socialno preobrazbo slovenskega naroda kot posledico uspešnega narodnoosvobodilnega boja.

Dolomitska izjava in problem socialne preobrazbe na Slovenskem

Odnosi med skupinami v Osvobodilni fronti se v drugi polovici niti po končani italijanski ofenzivi niti po ustanovitvi Delavske enotnosti formalno niso izpremenili. Jedro OF je bilo še vedno sestavljeno iz ustanovnih skupin. Te so obstajale, kakršne so bile. Odnosi med njimi so se pa na terenu le počasi izboljševali, ker so nekatera trenja še ostala oziroma je do njih ponovno prišlo.

Zelo dobri so bili odnosi med Sokoli in Partijo. Sokoli so izjavili že v začetku, da se nimajo za politično organizacijo. Priznali so avantgardno vlogo in politično vodstvo partije. Imeli so se samo za »nacionaliste«, toda bili so vedno na strani partije. Vodstvo jim je dovolilo, da lahko vstopajo v partijo in ob koncu leta 1942 je velik del vodilnega kadra že bil v njej. To dejstvo pojasnjuje dovolj, zakaj ni bilo večjih problemov med Sokoli in partijo. Brez pridržka so vedno podpirali vse predloge, ki jih je partija postavila pred Osvobodilno fronto. V drobnih vprašanjih so pa tudi v tem času vendarle pokazali nagnjenje, da bi se KP izenačila z OF.²⁶ Zelo pa so bili občutljivi za enakopravnost svoje skupine.

Drugačen je bil po mnenju vodstva partije položaj pri krščanskih socialistih. Socialno so bili izraz revolucionarnih demokratičnih procesov v katoliških slovenskih množicah, razpoloženi sovjetofilsko, priznavali so avantgardno vlogo partije in se odrekli ustanovitvi lastne politične stranke. Toda sočasno se je partija bala, da bi se ne spremenili v nekakšno novo krščansko-socialistično stranko, ki bi služila buržoaziji v odločilnih trenutkih kot rezerva, okrog katere naj bi se zbrala vsa reakcija. To sta bili dve možnosti, ki sta nenehno zaposlovali vodstvo partije, ker le ni bilo popolnoma prepričano, če bo krščansko-socialistična skupina vzdržala na revolucionarni poti. Zato je postopoma postalo razmerje med partijo in krščanskimi socialisti zelo važno, nedvomno važnejše kakor s Sokoli.

Medtem ko so vodilni sokolski aktivisti do konca 1942 povečini že stopili v partijo, pa aktivisti krščanskih socialistov vanjo niso vstopali oziroma so njihovi vstopi bili redkejši. Če je tak krščanski socialist vstopil v partijo, se »težave« v razmerju skupine do komunistične partije niso zmanjšale. Medtem ko je Sokol po vstopu v partijo še vedno lahko ostal Sokol, pa je krščanski socialist z vstopom samega sebe izločil iz vrst krščanskih socialistov. Krščanski socialist z vstopom sicer ni zapustil točk, ki so vse skupine povezovale v Osvobodilni fronti, zapustil pa je tisto, kar je krščanske socialiste povezovalo med seboj. Zato se problem skupine krščanskih socialistov kot

²⁶ Jesen 1942. IZDG, Ljubljana 1963, stran 588.

celote ni dal rešiti z vstopom nekaterih v partijo. Kar je krščanske socialiste ločilo od partije, ni bil osvobodilni boj slovenskega naroda, ni bil program socialne preobrazbe, ki naj bi jo prinesel zmagoviti osvobodilni boj in ki so jo krščanski socialisti sami tolikokrat izpovedovali kot enega od ciljev, za katere so se bojevali z Osvobodilno fronto. Problem je bil svetovni nazor, svobodno izpovedovanje tega nazora. Problem je bil v enakopravnosti tega nazora z drugimi, kakor jo je zagotovil že ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte.

Spričo teh dejstev se je mogoče vprašati, ali je bila dvojna naloga krščanskih socialistov; o kateri je razmišljalo tudi vodstvo partije, razrednega značaja, ali pa je bila rezultat praktičnih občutkov v medsebojnih odnosih med aktivisti različnih skupin. Ni treba zanikati, da bi za prvo linjo ne bilo možnih nobenih primerov. Bili so. Toda bili so nedvomno tako maloštevilni, da na razvoj skupine krščanskih socialistov niso mogli resnično vplivati. V teh maloštevilnih ljudeh, ki povrh niso pripadali delavcem, je lahko odmevala akcija klerikalnega tabora, ki je želel prek krščanskosocialistične skupine razbiti notranjo moč Osvobodilne fronte, skupino odtrgati od OF in jo uporabiti za ponovno politično deferenciacijo katoliških množic proti KP in OF.²⁷ Toda konkretne moči ji nihče ni izmeril. Močnejše je vplivala le slutnja o nevarnosti. Kajti v razvoju skupine krščanskih socialistov so praktično imeli mnogo večji pomen in moč elementi, ki pri svojih akcijah niso imeli namena oškodovati Osvobodilni fronti.

Konkretni primeri nezadovoljnejšev v skupini krščanskih socialistov so se pojavili na Dolenjskem in v Ljubljani, kolikor je mogoče sklepati po ustnih virih. Toda prav ljubljanski primer je pokazal, da pri njem ni šlo za razredni značaj, temveč za določeno prizadetost zaradi neenakopravnosti skupine. Ta neenakopravnost se je sicer kazala v praktičnih odnosih na terenu in v vojski in je bila rezultat sektaških odnosov partijskih aktivistov do drugih skupin, o čemer je govoril tudi Kidrič na partijskem posvetovanju na Cinku.

Videli smo že, da so neenakopravnost večkrat občutili tudi Sokoli, toda v reakciji nanjo niso bili tako ostri. Ker so v glavnem vstopili v partijo, tudi neenakopravnost ni bila tako izrazita. Krščanski socialisti so bili zaradi nje bolj prizadeti, predvsem pa so nanjo reagirali bolj grobo in se spuščali tudi v dejanja, ki primarno niso imela razrednega značaja. Ponovno pa je treba poudariti, da so med krščanskimi socialisti bili zelo maloštevilni elementi, ki so se v svoji praksi oddaljevali od splošne linije v politiki Osvobodilne fronte. Ogromni večini skupine je bila ta linija jasna in sestavni del življenja.

Januarska okrožnica krščanskih socialistov (1943) je pokazala, da se njihova skupina ni v ničemer oddaljila od Osvobodilne fronte, da je ostala pri njenih ciljnih osvobodilnega boja in programa socialne preobrazbe, da je odklanjala strankarsko formiranje svoje skupine in ostala pri značaju nazorske skupine v skladu s tradicijo krščanskih socialistov. Komunistični partiji je priznavala njen pomen v osvobodilnem boju in boju za socialne cilje. Njena posebnost je bila le nazorska svoboda tedaj in v bodoče, kakor jo je ugotavljal tudi ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte.

²⁷ Marijan Brecej, Zborovanje na Prugledu, Slovenski zbornik 1945, stran 63.

Po gradivu, ki ga poznamo sedaj, si je komunistična partija, prav kar se tiče nazorske mnogovrstnosti predstavljala razvoj Osvobodilne fronte drugače. Računala je, da bodo sopartnerji nekako postopoma postali člani partije. Edvard Kardelj je že 29. marca 1942, ko je poročal Titu o položaju v Sloveniji, zapisal, da so se glavni zavezniki, to je krščanski socialisti in Sokoli, odrekli ustvarjanju svoje stranke, češ da priznavajo vodilno vlogo komunistične partije. Takrat je tudi zapisal: »Mislim, da so to ljudje, ki bodo v glavnem postali naši.«²⁸ Pri tem seveda ni mislil na soglasje s političnim in socialnim programom partije, temveč vsekakor na članstvo v partiji. Nadaljnji razvoj je pokazal, da pri sokolskih aktivistih za tako smer res ni bilo pomislekov. Večina je že pred dolomitsko izjavo vstopila v partijo. Drugače je bilo pa pri krščanskih socialistih. Nekaj jih je vstopilo v partijo, toda Sokolov niso dosegli ne takrat ne pozneje nikoli. Očividno je z njihovim nazorom bilo nekaj »narobe«. Partiji, ki je poznala predanost krščanskih socialistov ciljem osvobodilnega boja in tudi socialnemu programu, je to zbuvalo začudenje in tudi neke vrste nezaupanje.

Že večkrat smo rekli, da je partija vedno bedela nad razvojem osvobodilnega boja v tem smislu, da bi bila zagotovljena pot v socialno preobrazbo. Vse sile je uprla v to, da bi osvobodilni boj vodil proletarijat in da bi bil ta proletarijat v boju čimbolj složen in enoten. Ker pa je bil dolgotrajen in prepleten tudi s krizami, se je večkrat zgodilo, da se je partija dostikrat, čeprav tega ni pokazala, bala, ali bo pot v socializem uspela ali ne.

V strahu za socialne cilje se je v partiji v odnosu do skupine začela sčasoma javljati tendenca po notranji centralizaciji, to je po formalni hegemoniji partije v okviru ustanovnih skupin, ker si je umišljala, da bo samo to moglo zagotoviti razvoj osvobodilnega boja v smeri socialne revolucije. Na poti k temu cilju se je srečala s postavko svetovnega nazora pri krščanskih socialistih, ki je nekateri partijski ljudje niso hoteli razumeti. Pri tendencah po notranji centralizaciji je vsekakor vplival tudi zgled iz pokrajin zunaj Slovenije, ki niso poznale tako specifičnega večskupinskega delovanja v osvobodilnem boju, kakor ga je takrat poznala Slovenija.

Tendencé po notranji centralizaciji so se sicer večkrat pojavile že na koncu leta 1942. Ko so se okrepile, so rodile mnogo nezaupanja, predvsem pa so same bile izraz nezaupanja do skupin, v konkretnem primeru še posebej do skupine krščanskih socialistov.

Po mnenju centralnega komiteja KPS so se v prvih tednih leta 1943 pričeli znotraj OF zelo nezdravi procesi, ki so samo OF vse bolj spreminjali v koalicio, namesto da bi se OF vse bolj razvijala v enotno ljudsko gibanje pod vodstvom komunistične partije. Partija se je lotila reševanja problemov v smislu svojega koncepta socialne preobrazbe. Bilo je to med bivanjem vrhovnih organov osvobodilnega gibanja v Dolomitih februarja 1943. Bila je to najhujša kriza v medskupinskih odnosih v Osvobodilni fronti. Toda to ni bila kriza programa, kriza osvobodilnih ciljev, temveč kriza zaupanja na nazorski ravni, kakor bi jo lahko imenovali. Da je bilo res tako, se je pokazalo v razgovorih. Pri zadevah, ki se niso tikali nazora, so se kmalu sporazumeli. Pri obravnavanju nazorske svobode krščanskih socialistov so se pa razgovori zapletli.

²⁸ Dokumenti LRS 1962, str. 330—331.

Razgovori o problemih so se začeli 11. februarja 1943 na temelju napak, ki so jih zagrešili aktivisti raznih skupin. Nekaj dni kasneje so jih nadaljevali. Najprej so se pogovarjali o zgodovinski vlogi komunistične partije v procesu narodnoosvobodilnega boja. Naslednji problem je bil posvečen socialnim ciljem revolucionarnega procesa: ali priti z osvobodilnim bojem le do površnih reform ali pa do korenitega preobrata v vsem narodnem življenju. Utrdilo se je spoznanje, da more slovenski narod rešiti le radikalna družbena koncepcija. Na meščanski strani ni mogoče pričakovati nič odrešilnega. Trezno gledanje pravi, da je slovensko utelešenje mogoče le v socialističnem družbenem redu.²⁹

Tretji problem je bil posvečen organizacijskim odnosom med skupinami v Osvobodilni fronti. V tistem času je bil najvažnejši, pa čeprav je šlo le za vzgojo aktivistov Osvobodilne fronte, ki jih je doslej vzgajala in usmerjala vsaka skupina sama. V imenu enotnosti in učinkovitosti Osvobodilne fronte so se skupine odpovedale samostojni organizaciji aktivistov. Le komunistični partiji so zaradi avantgardne vloge priznali pravico in potrebo po lastni organizaciji svojih aktivistov. Sicer so vsi drugi pripadali samo Osvobodilni fronti.

V vseh razgovorih je bilo praktično najvažnejše urediti razmerje krščansko-socialistične skupine do Osvobodilne fronte in KPS. V imenu krščanske skupine je Kocbek tedaj izjavil, da hoče skupina »do svojih aktivistov ohraniti le tisti neposredni stik, ki izvira iz nazorskega značaja krščanske skupine in ki pravi, da je krščanski aktivist dolžan napredovati na celi črti, po eni strani kot politični in družbeni delavec, na drugi pa kot veren kristjan.«³⁰ Taka izjava je pokazala, da je pri organizacijskem problemu šlo za dve plati: za čisto organizacijsko plat in za izražanje nazora.

Pri razpravljanju o posameznih točkah večdnevne debate so komunisti na medskupinskih sestankih prispevali svoje analize zlasti k belogardistični nevarnosti, še posebej pa k raznim osnovam političnih strank. Prizadevanja osnovnih skupin naj bi šla za tem, da postane v slovenskem javnem življenju vodilni politični dejavnik delovno ljudstvo, to je zveza delavcev, kmetov in delovne inteligence. Osvobodilna fronta naj bi kot nositeljica in voditeljica narodnoosvobodilnega gibanja v bodočnosti pa kot vodilna politična sila na Slovenskem bila in ostala vsenarodna politična organizacija, ki bi temeljila prav na zvezi delavcev, kmetov in delovne inteligence. V taki Osvobodilni fronti je bila določena vloga komunistične partije kot avantgarde najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda — proletariata.³¹

To so bile postavke, na katerih naj bi predstavniki skupin uredili novo razmerje glavnih skupin v Osvobodilni fronti. Uspeh medsebojnih razgovorov je bila potem izjava treh skupin ali dolomitska izjava, imenovana po predelu, na katerem so prebivali organi osvobodilnega gibanja, ko je izjava nastala. Osnutek je pripravila partija, obravnavali pa so ga na seji izvršnega odbora OF dne 24. februarja 1943. Predloženi osnutek se je drugim skupinam zdel pomanjkljiv, zato so osnutek še v marsičem popravili. Dokončno obliko izjave so sprejeli 28. februarja 1943. Še ta dan so popravili mesta, ki naj bi precizirala razmerje partije do drugih dveh skupin. Skušali so izoblikovati tisto glavno

²⁹ Tovarišija, stran 356.

³⁰ Tovarišija, stran 357.

³¹ Marijan Breclj, Slovenski zbornik 1945, str. 65—66.

misel okrožnice, da gre za skupno enako revolucionarno dviganje vseh, tudi nepartijskih aktivistov.³²

V izjavi je bilo rečeno:

»OF slovenskega naroda je enotna vseljudska politična in nacionalna organizacija slovenskega naroda. Vodi jo njen Izvršni odbor, ki predstavlja tudi enotno politično in organizacijsko vodstvo aktivistov Osvobodilne fronte.

Avantgardna vloga v slovenskem osvobodilnem gibanju pripada glede na njen program, organizacijsko strukturo, strategijo in taktiko Komunistični partiji Slovenije kot avantgardi najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda — proletariata Slovenije... Vsak član Partije kot avantgardne organizacije je že avtomatično aktivist OF.

Druge izmed ustanovnih skupin ne organizirajo samostojnih strank ali političnih organizacij. Ustrezajoče svojim nacionalnim, političnim in socialnim stremljenjem, ki so glede vseh temeljnih vprašanj istovetna s stremljenj KPS, ne čutijo in ne vidijo nobene potrebe za posebne lastne stranke in politične organizacije.«

Nepartijski skupini, to je Sokoli in krščanski socialisti sta še posebej izjavili, da ne bosta organizirali lastnih političnih aktivistov. O krščanskosocialistični je bilo v izjavi še posebej rečeno: »Njeni aktivisti se obvežejo utrjevati in širiti izključno OF slovenskega naroda... Vodstvo krščanskosocialistične skupine kot nazorske skupine ostaja idejno vodstvo prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne pozicije in njihovega sodelovanja na takih pozicijah.«³³

Potem ko so predstavniki ustanovnih skupin sprejeli dolomitsko izjavo, so jo razposlali po posameznih skupinah vsem aktivistom ustanovnih skupin. Vsako so poslali s posebnim spremnim pismom ali okrožnico pripadajoče skupine, ki je pojasnila okoliščine, zaradi katerih je prišlo do izjave. V pismu CK KPS z dne 1. marca 1943 je bilo rečeno: »Izjava [je] strogo internega značaja, namenjena zgolj aktivistom ustanovnih skupin Osvobodilne fronte. Ta skupinski sporazum načelno seveda ničesar ne izpreminja na vsenarodnem karakterju Osvobodilne fronte, na strukturi Vrhovnega plenuma OF in na načelni možnosti, da v OF enakopravno sodeluje sleherna patriotska skupina, ne da bi se odpovedala svoji skupinski avtonomiji.«

Pri dolomitski izjavi moramo naposled pogledati nanjo še z vidika socialne revolucije, kolikor jo je z njo posebno partija hotela zagotoviti in je zaradi nje hotela doseči vidno hegemonijo v okviru osvobodilnega gibanja. Reči moramo, da so razgovori za dolomitsko izjavo ponovno pokazali, da je socialna preobrazba, ki naj bi sočasno bila ena od pridobitev NOB, bila dejansko cilj vseh osnovnih skupin v Osvobodilni fronti. Zaradi nje so vse skupine zavzele borbeno stališče do belogardistične akcije na Slovenskem. Tudi krščanskosocialistična skupina v tem oziru ni imela prav nobenih pomislekov, čeprav so komunisti bili zelo nezaupljivi do nekaterih tendenc v njej in so jih osumili kot potencialne sile, ki naj vodijo k reakcionarnim elementom oboroženega nastopa proti osvobodilnemu gibanju.

Dejansko je bila socialna preobrazba vizija bodočega življenja na Slovenskem pri vseh osnovnih skupinah v Osvobodilni fronti. Vprašanje je moglo

³² Tovarišija, stran 368.

³³ Delo 1948, št. 1, str. 76—77.

biti le, kako jo bo kdo razumel. Toda takrat za tako vprašanje še ni bilo časa. Vsi so složno mislili na sovjetski vzorec.

Glede tendenc po večji notranji centralizaciji tokov v sami Osvobodilni fronti moramo reči, da se niso pojavile šele ob dolomitski izjavi, bile so že starejšega datuma. Dolomitska izjava jih je dejansko priznala. Z njimi je bila hegemonija partije ali njena avantgardna vloga tudi formalno priznana. Jedro za tako priznanje niso bila samo jasna stališča do družbenega razvoja, temveč posebej do vloge in pomena kontrarevolucije na Slovenskem. Bolj kočljivo je bilo vprašanje koncentracije nepartijskih aktivistov le v Osvobodilni fronti. Kolikor je šlo pri tem za okrepitev organizacije Osvobodilne fronte, ni bilo vprašanj. Vprašanje pa je bila odpoved samostojnosti organizaciji aktivistov v svoji skupini, konkretno v krščanskosocialistični skupini, v kateri prav pri odpovedi ni šlo zgolj za organizacijska vprašanja. Ni nobenega dvoma, da je bilo tu jedro dolgih razprav medskupinskih predstavnikov. Nanašalo se je vse-kakor na izražanje nazorske svobode krščanskosocialistične skupine.

V zvezi z okolnostmi, ki so imele svoj pomen pri nastanku dolomitske izjave, se moramo dotakniti še nezaupanja med skupinami. To nezaupanje ni bila posebnost samo partijske skupine, temveč tudi krščanskih socialistov, ki so ga izražali s tem, da so se pritoževali nad neenakopravnostjo s komunisti, kakor smo že zgoraj videli. Medsebojno nezaupanje se je pokazalo tudi med samimi razgovori, ki so peljali k dolomitski izjavi. Ko je centralni komite KPS obvestil primorski pokrajinski komite o prvih uspehih dolomitskih razgovorov, mu je sicer pisal, da je partija z njim dosegla veliko zmago, toda zraven je dodal tudi strah pred težavami, ki bodo še kljub vsemu nastale po ureditvi novega razmerja. V tej zvezi si je zamislil zelo konkretne korake, s katerimi bodo nastopili, če bodo nastopile težave.³⁴ Očividno je pri tem mislil na možnost, da bi »zlato jamo« krščanskih socialistov mogel kdo drugače usmerjati kakor je določala dolomitska izjava. Na strani krščanskih socialistov je senco nezaupanja pokazal E. Kocbek v svoji Tovarišiji, ko je zapisal: »... računamo s popolno iskrenostjo zunaj in znotraj naše skupine. Neizmerno škodo lahko povzroči samo taktično mišljena medskupinska izjava.«³⁵ Po vsem tem je jasno, da dolomitska izjava notranjega nezaupanja ni mogla premagati. To je bilo odvisno od bodočega razvoja.

Navedeni stavki nam potrjujejo sodbo, ki smo jo že zgoraj izrekli, da je dolomitska izjava nastala v krizi medsebojnega zaupanja, ni pa bila rezultat programskih potreb. Dolge razprave za novo razmerje nezaupanja niso odpravile, čeprav so debate same na sebi pokazale, da se v vseh bitnih točkah krščanski socialisti niso razlikovali od pogledov partije. Pri tem je šlo zlasti za cilj socialne preobrazbe, za odnos do bele garde in naposled za odnos do oblikovanja samostojne stranke, ki so jo krščanski socialisti odklanjali. Za nje je bilo povsem jasno, da znotraj Osvobodilne fronte njihova stranka res ni potrebna. Vprašanje zunaj teh točk pa je bilo, kako naj se nazorska svoboda izraža. Izjava sama je sicer priznala, da vodstvo skupine ohrani idejno vodstvo nad svojo skupino, nad njenim prehajanjem na napredne družbene pozicije, toda ne govori o tem, kako naj praktično to nalogo izvršuje. Ker so praktični stiki z ljudmi v skupinah ostali, kakor so bili, je bilo vprašanje nazorskega

³⁴ Fasc. 532/I-2 v arhivu IZDG.

³⁵ Tovarišija, stran 366.

vodstva izrazito vprašanje bodočega življenja Osvobodilne fronte. To ni bilo vprašanje položajev, kakor so nekateri namigovali, temveč vprašanje enakopravnosti sodelujočih v osvobodilnem gibanju. Bistvo nazora oziroma globino tega problema je zaslutil Boris Kidrič, deloma pa tudi Kardelj, toda takrat temu vprašanju niso posvetili več pozornosti. Vse je preveč motil zgled Sovjetske zveze.

Nekaj tednov pozneje, v zadnjih dneh aprila, je dolomitsko izjavo potrdil prvi zbor aktivistov Osvobodilne fronte na Pugledu. Na njem je vodstvo osvobodilnega gibanja obravnavalo z aktivisti takratni položaj, predvsem pa dolomitsko izjavo in bodoči politični razvoj. Izjavo so aktivisti sprejeli v celoti. S tem so vse oblike koalicije, kakršnekoli so že bile, prenehale. Osnovne skupine so se združile v enotni politični kader, ki ga je predstavljal, vodil in vzgajal izvršni odbor OF. Po mnenju vseh sodelujočih je bila socialna preobrazba s tem zagotovljena. To naj bi bil bistveni namen dolomitske izjave.

LE FRONT DE LA LIBÉRATION NATIONALE ET LA TRANSFORMATION SOCIALE DE LA SLOVÉNIE

Résumé

Dans un essai «Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda v letih 1941—1945» l'auteur nous fait connaître l'importance de la transformation sociale du peuple slovène dans le cadre de la lutte contre les forces d'occupation, c'est-à-dire dans la lutte pour la libération et l'unification de tout le peuple slovène au but de s'unir avec les autres peuples yougoslaves. L'auteur nous fait comprendre comment la transformation sociale faisait partie intégrante du programme publié par le Front de libération, l'organisation qui s'était mise à la tête du peuple. Ce programme avait été approuvé déjà au cours de sa réunion constitutive le 26 avril 1941. D'après l'auteur ce point se trouvait présent dans toute l'activité du Front de libération quoique on ne le fasse pas répéter dans toutes ses actes publiques, car cette question était continuellement l'objet de discussion pendant les réunions des activistes et des combattants. L'auteur ensuite nous fait savoir comment l'idée d'une future transformation sociale se manifestait dans toutes étapes du développement du mouvement de libération et en quelle manière les porteurs de ce mouvement réagissaient aux attaques et aux provocations des adversaires. Pour le développement du mouvement une importance décisive eut la période de l'existence du premier territoire libéré, c'est celui de l'été de 1942. Alors l'idée de la transformation sociale fut exprimée clairement dans les divers décrets du Front de libération, surtout dans ceux qui regardaient l'expropriation des biens appartenants aux grand propriétaires terrains étrangers ou aux connationaux qui collaboraient comme la cinquième colonne avec les ennemis du peuple slovène. Ceux-ci furent expropriés «aussi des inventaires et sans aucun droit au dédommagement». Les représentants du mouvement de libération dans leurs actions politiques agirent par suite de cela encore plus clairement. En appliquant ce décret ils manifestèrent avant tout une perspective d'un développement qui ne serait commencé qu'à la fine de libération. La valeur révolutionnaire du décret de l'expropriation et de l'action du Front de libération en général se

reflètent surtout sur l'activité des contre-révolutionnaires qui l'accusaient de vouloir établir la révolution sociale. Les tendances de transformation sociale furent traitées avec une clareté absolue en réunion où les représentants des groupes ouvriers prirent la décision d'agir tous d'accord et suivant le programme de la transformation sociale. Dans cette réunion les représentants des groupes politiques et des travailleurs proclamèrent l'indivisibilité des buts politiques du peuple combattant du programme sociale des groupes ouvriers, en sanctionnant ainsi l'unité de la classe ouvrière. Ils y prirent la direction de la lutte de libération des Slovènes dans ses propres mains.

OBRAVNAVA

J a k a A v š i č: Javljam se k besedi o tretji temi dr. Franceta Škerla, ki govori o OF. To pa zaradi tega, ker se mi zdi važno za tovariše izven Slovenije, da bi razumeli probleme, ki smo jih imeli med NOB pri nas. Zgodovinar jih mora odkrivati, sodobno poveljevanje pa naj jih pozna. Omejil se bom ozko samo na en problem, in sicer na problem svetovnega nazora. Ta je igral precejšnjo vlogo pri borbah in aktivistih. Tudi v prihodnje bo verjetno še pomemben. Tovariš Škerl v svojem referatu govori o tem, kakšna je bila politična formacija OF, ki so jo formirale skupine: KP, krščanski socialisti, napredni Sokoli, skupina kulturnikov in tudi drugi družbeni dejavniki nekomunisti, ki so bili zastopani v plenumu OF.

Partija je hotela ostati avantgarda, kakor je bila tedaj, ko so ustanovili OF, saj je bila le-ta formirana in ustanovljena na njeno pobudo. Med bojem in širjenjem organizacije so nastajali politični zapleti na terenu in tudi na vrhu okrog vprašanja, o katerem sem rekel, da bom govoril, to je o svetovnem nazoru. Tega problema ni bilo pri Sokolih, ne pri kulturnikih in drugih, ker so to bili že vnaprej skristalizirani napredni ljudje, ki so bolj ali manj poznali in sprejemali marksistično-leninistično ideologijo. Leta 1941 je šlo za širok ljudski odpor, za vsesplošno vstajo in je bilo potrebno zajeti tudi množice, ki niso bile blizu sami ideologiji. To pa je bil primer ravno pri množicah, ki so sledile krščanskim socialistom. Zakaj je nastalo sporno vprašanje? Zaostrilo se je na svetovnem nazoru, ki je delil množice. Podobno se dogaja še danes v Italiji in sploh v Evropi. Odvisno je od samega tolmačenja in prepričanja. Svetovni nazor je za krščanstvo predvsem metafizično naziranje, nekaj izven materializma, česar ni mogoče razumeti z materialističnega stališča. Stališče dialektičnega materializma ima drugačno naziranje o vzrokih družbenih gibanj. Gre za obliko družbe: Ko se je v Sloveniji začel vpletati belogardizem, italijanska premetena in zvita politika, duhovščina, kler, v glavnem buržoazija, je prihajalo med krščanskimi socialisti do vprašanj, kakšno je naše skupno stališče v pogledu vere — versko vprašanje. Svetovni nazor je torej bil tisti, ki je delal težave ljudem.

Leta 1942 je prišlo s splošno italijansko ofenzivo na osvobojenem ozemlju do ostrejših pojavov v zvezi s svetovnonazorsko razliko in do razširitve obo-roženega belogardizma. Zaradi naraščajoče sovražne propagande je bilo po-trebno dati navodila aktivistom na terenu. Februarja 1943 je doseglo določen občutnejši višek. Takrat je prišlo do tako imenovane dolomitske izjave. Po daljšem razpravljanju komunistov s krščanskimi socialisti so bila urejena vsa vprašanja sodelovanja in dela aktivistov na terenu. OF se je utrdila v odnosih do boja proti okupatorju, hkrati pa so bila urejena vsa vprašanja do stališča svetovnega nazora.

Zdi se, da tovariši drugih narodov in narodnosti v republikah niste imeli tako postavljenih ideoloških stališč, oblik in vsebine političnega razlikovanja na terenu, o čemer je sedaj govor. Torej v času, ko je tekel boj z okupatorjem, je bila tudi propagandna politika s sovražnikovimi gesli. O njej je bilo treba razpravljati z družbenimi sloji, torej ne samo o marksistični ideologiji, ampak tudi s sovražnikom, ki se je pojavljal in nastopal z ideološkimi gesli. Pri drugih tega ni bilo toliko in ne na takšen intenziven način. Kolikor mi je znano, pri Srbih posvečajo svetovnemu nazoru malo pomena, ker pravoslavje v tem po-gledu ne gre v tolikšno ostrino. Drugače je v alpskih deželah, ne samo v Slo-veniji. Družbeno življenje se je že stoletja formiralo na svetovnem nazoru oziroma na intenzivnem krščanstvu, in sicer na klerikalni in liberalni varianti, ter se razvijalo v nadaljnje diferenciacije. V drugih krajih, nekoliko morda v Hercegovini in na Hrvaškem, sicer tega ni bilo, vsaj toliko ne. Di-ferenciacija družbe je v glavnem na socialnem področju, v meščanski družbi radikalnejša struja in bolj ali manj demokratska, toda po drugi strani delavska diferenciacija. Torej se ni pojavljal tako izrazit metafizični svetovni nazor, ki bi bil predmet in vzrok, da bi se okrog njega razvijalo cerkveno bojno geslo, kakor ga je imel belogardizem v Sloveniji. Četništvo bi mu mogoče bilo naj-bližje, če ne bi bilo izrazito meščansko tradicionalno.

Zaradi nadaljnje rasti OF in narodnoosvobodilnega boja je bilo potrebno v pravem času razčistiti in kolikor je mogoče jasno postaviti, kar so praktično najbolje rešili z dogovorom in razumno koeksistenco. Sporazumno sodelovanje je dalo dobre sadove in izognili smo se mnogim notranjim težavam, kar je bilo silno važno. Ureditve so bile toliko tehtnejše zaradi sosedov in morebitnega političnega stanja ob koncu vojne. Mislim, da je prav razumeti, kako je partija takrat delovala — kolikor sem mogel zapaziti, sta v glavnem vodila Kidrič in Kardelj, poleg njih seveda mnogi drugi. Tovarišica Lidija Šentjunc, ki se je s tem problemom ukvarjala v Ljubljani, je tukaj prisotna. Lahko pove več, kar bi bilo važno za razumevanje našega skupnega jugoslovanskega boja, kar je seveda velike važnosti.

Tudi danes je v Evropi ta problem prisoten. Na svetovni nazor je treba računati. Iz referata je videti, kakšen je bil nadaljnji potek in do kakšnih konč-nih uspehov je privedel.

T o n e F e r e n c : Z velikim zanimanjem sem prebral referat dr. Franceta Škerla Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda. Povedati moram, da sem prebral že osnutek referata in avtorju povedal svoje pripombe, od katerih jih je nekaj upošteval, nekaj pa ne. Med pripombami, ki jih ni upo-števal, je tudi pripomba o nepravilni oceni dolomitske izjave, to je izjave treh ustanovnih skupin OF, s katero sta se konec februarja 1943 dve, to je krščan-

ska skupina v OF in skupina Sokolov, odrekli ustanavljanju lastnih političnih strank in ponovno priznali vodilno vlogo KPS in hegemonijo revolucionarnega delavskega gibanja v narodnoosvobodilnem boju. Naj na tem mestu ponovno poudarim, da ne soglašam s takšno oceno.

Avtor na koncu svojega referata pravi, da je prvi zbor aktivistov OF konec aprila 1943 obravnaval to izjavo, in nato zaključil: »Izjavo so aktivisti sprejeli v celoti. S tem so vse oblike koalicije, kakršnekoli so že bile, prenehale. Osnovne skupine so se združile v enotni politični kader, ki ga je predstavljal, vodil in vzgajal izvršni odbor OF. Po mnenju vseh sodelujočih je bila socialna preobrazba s tem zagotovljena. To naj bi bil bistveni namen dolomitske izjave.«

Ne raziskujem sicer natančneje teh vprašanj, vendar lahko rečem, da še nisem nikjer zasledil trditve, da naj bi bil bistven namen dolomitske izjave zagotoviti socialno preobrazbo. Do sedaj smo lahko brali ali poslušali, da je bil osnovni namen dolomitske izjave utrditi enotnost Osvobodilne fronte in onemogočiti razvoj posameznih skupin v samostojne politične stranke in organizacije.

Sodim, da avtor v *tem* poglavju referata podcenjuje pojave, zaradi katerih je bilo treba iti na odločnejše reševanje vprašanja: ali naj se skupine v OF razvijejo v samostojne politične stranke, OF pa v koalicijo političnih strank, ali pa naj se OF razvija kot enotno ljudsko gibanje, tako kakor se je tudi začelo, ne glede na svetovnonazorske in drugotne politične razlike, s tem da imajo v njej vodilno vlogo socialnerevolucionarne težnje in interesi delavcev, kmetov in napredne inteligence. Kaže tudi, da avtor v referatu ne obravnava vseh teh pojavov, ki so prvič v večji, drugič pa v manjši meri zaostri odnose med skupinami v Osvobodilni fronti, zlasti med partijo in krščansko skupino v OF, z enakimi merili.

Viri, zlasti tisti, ki izhajajo od organov ali voditeljev KPS, pričajo o tem, da je vodstvo partije takrat ugotavljalo v glavnem naslednje pojave, ki so škodljivo delovali na enotnost Osvobodilne fronte: sektaštvo nekaterih partijskih aktivistov in nekaterih partizanskih poveljstev nasproti nepartijskim aktivistom, ostre leve razredne tendence polproletarskih kmečkih množic po razrednem razračunavanju, tendence nekaterih krščanskih socialistov po snovanju lastne stranke tako na terenu kakor v vojski tudi med množicami, ki so bile dotlej enotne v narodnoosvobodilnem boju in med katerimi ni bilo krščanskosocialističnih privrženecv ter pomirljiv odnos nekaterih krščanskih socialistov do začetkov belogardističnega izdajstva. O vseh teh pojavih avtor sicer govori, toda v enem od prejšnjih poglavij, ne spravlja pa teh pojavov v tesnejšo zvezo z dolomitsko izjavo. Treba je poudariti, da je takrat vodstvo partije zlasti zelo ostro reagiralo na škodljive pojave v partijskih vrstah, to je na sektaštvo, hkrati pa predlagalo vodstvu krščanskosocialistične skupine, naj skupina svojih privrženecv ne zbira tam, kjer jih dotlej ni bilo, in naj svoje skupinske interese podreja interesom Osvobodilne fronte. Iz virov je tudi mogoče razbrati, da ti škodljivi pojavi niso bili izolirani drug od drugega, temveč bolj ali manj v medsebojni zvezi: težnje nekaterih krščanskih socialistov po snovanju lastne stranke in popustljiv odnos do začetkov belogardističnega izdajstva, so na drugi strani zbujele ali vsaj krepile sektaštvo nekaterih partijskih delavcev in obratno. Avtor pa v svojem referatu poudarja maloštevilnost in nepomembnost škodljivih pojavov v vrstah krščanskih socialistov, sploh ne omenja medsebojnega vplivanja teh pojavov, in oméjuje tisto, kar je kalilo

odnose med skupinami v OF, le na nekakšno »slutnjo o nevarnosti« in »pri-zadetost zaradi neenakopravnosti skupin«, ki pa bi naj bila spet samo »rezultat sektaških odnosov partijskih aktivistov do drugih skupin«.

Da je šlo za več, kakor samo za te stvari, priča odlomek iz okrožnice št. 9, ki jo je 1. marca 1943 izdalo vodstvo krščanske skupine v Osvobodilni fronti. Ta pravi:

»Od vsega početka, ko so se politični delavci OF rekrutirali iz skupin in ko OF ni v vsem obsegu sprejela vzgoje aktivistov v svoje roke, je krščanska skupina tiste aktiviste, ki so pripadali njenim vrstam, povezala v skupnost in jim z okrožnicami poleg duhovnih dajala tudi politične smernice. Pri tem je vodstvo skupine aktivistov stalno opozarjalo, da je njihovo delo krepitev OF in da nikoli ne smejo zapasti skušnjavi ter skušati krepiti del na račun celote. Sčasoma pa se je vedno določeneje kazala slabost take ureditve. Zaradi pomanjkanja trdnega skupnega vodstva in skupne ter enotne vzgoje, zaradi pomanjkanja skupnega okvira in rasti nê samo da ni prišlo do potrebnega človeškega zblizanja med aktivisti, ampak se je med njimi pojavljalo sektaštvo, nepravilna delitev dela in celo brezdelje. Vsaka skupina se je brigala le za svoje aktiviste in kjer ti zaradi osebne nezrelosti ali skupinskega sektaštva niso ustvarili pogojev skupnega dela in pravega tovarištva, tam so se med aktivisti najbližjih skupin pričeli odnosi koaliranih strank. Kar se naših aktivistov tiče, so se zaradi politične nezrelosti, preslabe revolucionarnosti in zaradi človeškega strahu pred drugimi tovariši, strahu, nevrednega pravega kristjana, nevarno pomaknili nazaj na stare pozicije in ustvarjali nevarno strankarsko politično razpoloženje. Osnovni kader aktivistov OF je zaradi tega pričel izgubljati na svoji enotnosti in na svojem skupnem avantgardnem značaju.«

Ko je vodstvo partije šlo na razčiščevanje odnosov med skupinami v Osvobodilni fronti, mu je bilo predvsem za utrditev enotnosti Osvobodilne fronte in ni mogoče sprejeti avtorjeve trditve, da se je partija »lotila reševanja problemov v smislu svojega koncepta socialne preobrazbe«. Partija si je res prizadevala, da je že med samim bojem uveljavljala revolucionarne spremembe, ki jih je dovoljevala sama stopnja osvobodilnega boja, vendar nikakor na škodo širine narodnoosvobodilnega boja. Ni mogoče na tem mestu navajati dejstev, kako se je partija bojevala proti vsemu, kar bi moglo zoževati osnovo osvobodilnega boja, zlasti proti sektaštvu, ultraradikalnim, razrednim težnjam itd. In ravno pri dolomitski izjavi je šlo predvsem za utrditev in celo razširitev osnove narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, to je Osvobodilne fronte.

Ni mogoče soglašati še z nekaterimi drugimi referentovimi trditvami v tem poglavju referata, npr. s trditvijo, da bi si KPS, »kar se tiče nazorske mnogovrstnosti, predstavljala razvoj Osvobodilne fronte« tako, da bodo sopartnerji nekako postopoma postali člani partije. To sklepa na podlagi enega samega stavka iz Kardeljevega pisma Titu. Vodstvo partije, ki je živelo in delalo skupaj s predstavniki ustanovnih skupin OF, je računalo s tem, da bodo nekateri slej ko prej vstopili v partijo, vendar bi bilo zelo naivno, če bi pričakovalo, da bi vstopila v partijo večina kristjanov v Osvobodilni fronti. Tega vodstvo partije niti ni pričakovalo, niti si ni za to umetno prizadevalo. Zato menim, da avtor nima prav, ko pravi takole: »Zato se problem skupine krščanskih socialistov kot celote ni dal rešiti z vstopom nekaterih v partijo.«

Tudi ne bi mogel soglašati s trditvijo, da bi samo Boris Kidrič v celoti, Edvard Kardelj pa le deloma zaslutil globino vprašanja enakopravnosti sodelujočih v osvobodilnem gibanju in da temu vprašanju niso posvečali več pozornosti, ker je vse preveč motil zgled Sovjetske zveze. Iz ohranjene korespondence med obema glavnima strategoma osvobodilnega boja na Slovenskem, to je Kardeljem in Kidričem, ni mogoče ugotoviti nobenih različnih pogledov na glavna vprašanja strategije in taktike osvobodilnega boja. In ravno edinstven pojav Osvobodilne fronte v osvobodilnem boju pri nas bi lahko pričal o tem, da se nismo preveč zgledovali drugje. Ohranjeni dokumenti z razpravljanjem o strategiji in taktiki našega osvobodilnega boja, npr. zapiski o Kardeljevem predavanju v partijski šoli na Kočevskem Rogu marca 1944, naravnost izrečno navajajo, da je pot naše revolucije drugačna, kakor je bila v Sovjetski zvezi, da ne smemo kopirati oblik boja in da bo zunanja oblika revolucionarnih sprememb drugačna, kakor je bila tam.

Zato sodim, da bi moral avtor svoja stališča in svoje trditve o tako pomembnih vprašanjih, kakor so Osvobodilna fronta, socialna preobrazba itd., še preverjati.

France Škerl (odgovor na obravnavo o referatu): Zelo sem vesel, da sta se o mojem referatu javila dva razpravljavca. Povedala sta marsikaj zanimivega, čeprav ne morem vsega sprejeti. Žal mi je, da se jih ni javilo več, ki bi v referatu videli še kakšne druge probleme, o katerih bi bilo vredno govoriti na našem zboru.

Na tem mestu mi dovolite, da odgovorim na mnenja obeh tovarišev, ki sta razpravljala o mojem referatu. Dovolite mi pa, da vrstni red odgovorov zamenjam. Želim namreč najprej odgovoriti dr. Ferencu, šele potem generalu Avšiču, ker je slednji zastavil svojo obravnavo mnogo širše, kakor zastavlja probleme moj referat, dr. Ferenc pa se je bolj držal mojega besedila.

Dr. Ferenc je izhajal iz misli, kakor da moja ocena dolomitske izjave ni povsem pravilna. Navajal je razne citate, tako iz mojega referata, kakor take, ki jih je povzel od drugod. Mislim, da je pretiraval predvsem v tem, kakor da sem jaz hotel dati neko celotno ali dokončno sodbo o okoliščinah, ki so privedle do dolomitske izjave. Toda v svoji razpravi sem se omejil na cilj socialne preobrazbe kot enega od ciljev slovenskega narodnoosvobodilnega boja. »Naša razprava bo pokazala,« sem zapisal, »kako in v kakšni obliki in zvezi se je med vojno izražal ta cilj v razvoju narodnoosvobodilnega boja. Odločilno vlogo in pomen so pri tem imele ustanovne skupine, ker so bile jedro osvobodilne organizacije. Njihov medsebojni odnos ni bil važen samo za politične cilje osvoboditve in združitve slovenskega naroda, temveč predvsem za uresničevanje socialne preobrazbe, ali bo njen čas imel značaj mirnega socialnega poteka, ali bo zvezan z novimi krvavimi boji. Bistveni pomen Protiimperialistične fronte je bil, da je združila v novi osvobodilni organizaciji skupine, ki so jim narodni in socialni cilji slovenskega naroda postal akcijsko geslo narodnoosvobodilnega boja, to se pravi, neposredni cilji oborožene akcije, pa čeprav bo ta zahtevala več razvojnih stopenj. Namen naše razprave je pokazati, kako se je v teh stopnjah izražala misel in nato praktično prizadevanje za uresničenje programa socialne preobrazbe med osvobodilnim bojem.« Z drugimi besedami sem jasno omejil svoj cilj razpravljanja, čeprav sem njegov okvir sem

in tja dajal dokaj šire, toda nikakor ni bil moj namen dajati neke celotne podobe, pa naj bo še tako zanimiva in bomo nekoč do nje morali priti.

Dr. Ferenc se je dotaknil nekaterih napak med krščanskimi socialisti tistega časa, to je predvsem v mesecih ob dolomitski izjavi, kakor tudi drugih skupin. Pri tem je zagovarjal misel, da so bile te napake tolike, da so ogrožale enotnost Osvobodilne fronte in da je pri dolomitski izjavi šlo v prvi vrsti za politiko, ki naj omogoči enotnost OF v prihodnosti. Navajal je pri tem pri krščanskih socialistih zlasti težnje po lastni stranki. Seveda je šlo, kakor vemo iz Kidričevega pisma, še za razne druge grehe. Kidrič je tudi zapisal, da bi ti grehi, če bi rodili sadove, privedli do nove povampirjene klerikalne stranke. In ker po Kardeljevih besedah, ki jih je nekoč zapisal, voditi pomeni predvidevati, je partija nastopila in grehe uporabila za uveljavljanje nove enotnosti ali vsaj potrditev enotnosti OF. Reči moram takoj, da je partija iz določenih razlogov bila upravičena nastopiti in doseči dolomitsko izjavo. Poudarim naj še enkrat: iz določenih razlogov.

Preden nadaljujem logiko po tej strani se moram kot zgodovinar vprašati, kako je bilo v resnici z grehi krščanskih socialistov. Iz prakse in virov, kolikor se da iz njih razbrati, je dovolj jasno, da ti grehi niso bili takega obsega, da bi se ne dali tudi kako drugače odpraviti. Že na posvetovanju leta 1966 smo ugotavljali, da delovski element krščanskih socialistov pri teh grehah sploh ni imel deleža, da so na njih bili dejansko udeleženi le skrajno maloštevilni izobraženci na terenu. Pravi razlog za dolomitsko izjavo je moral biti zato drugje. Pri tem ni šlo za kako larpurlartistično enotnost Osvobodilne fronte. Kardelj je bil preveč trezen in preudaren politik, da bi ne videl mnogo dalj naprej. Ena prvih okoliščin pri tem je bila zagotovitev socialne preobrazbe v slovenskem narodu. Ne smemo pozabiti, da je čas dolomitske izjave bil čas, ko so Nemci doživeli poraz pri Stalingradu, da se je tok dogodkov v Afriki že pred nekaj tedni obrnil v nemško škodo. Zmaga protihitlerjevske koalicije je bila na vidiku in treba je bilo zagotoviti kolikor mogoče varno socialno preobrazbo. Ta cilj je zato pri dolomitski izjavi igral nedvomno prvenstveno vlogo, čeprav misli dr. Ferenc, da so bili drugi motivi važnejši: Dejansko so bili vsi ti podrejeni viziji socialne revolucije pri Slovencih.

Ali imamo v partijskih dokumentih tistega ali vsaj blizu tistega časa kake dokaze za tako postavko. Imamo! Imamo namreč izražen dvom v zanesljivost poti krščanskih socialistov v tako imenovano »zadnjo etapo«. Vzemimo pismo Borisa Kidriča centralnemu komiteju KPS z dne 14. decembra 1942, v katerem pravi: »Kar se krščanskih socialistov tiče — je perspektiva manj jasna... V ugodnih pogojih bo lahko krščanskosocialistična skupina šla z nami celo v poslednjo etapo...« Negotovost je v teh besedah popolnoma jasna. To negotovost je potrdil tudi E. Kardelj v svojem pismu Titu dne 14. decembra 1942 z besedami: »Res menimo, da bomo lahko z njimi (namreč s kršč. socialisti) šli zelo daleč skupaj, z večino do kraja, če ne bodo vodstva krščanskosocialistične (skupine) dobili v roke kakšni reakcionarji.«

Če vse to premislimo in povežemo, odpade vsak dvom, da bi pri dolomitski izjavi ne šlo v prvi vrsti za zagotovitev socialne preobrazbe pri slovenskem narodu. Dolomitska izjava je s svojim sistemom skupinskih povezav to nedvomno zagotovila. Razprave za dolomitsko izjavo so pa pokazale, da pri krščanskih socialistih ni bil sporen boj proti okupatorju za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda, boj proti beli gardi, prav tako pa tudi ne boj za

socialno osvoboditev slovenskega delovnega človeka. Zato ni bilo problema o jasnosti hegemonije delavskega razreda v tem boju, pa tudi ne o avantgardni vlogi partije, čeprav so se mogla pojavljati vprašanja, kako naj se kaže in v čem ne. Ostal pa je problem svetovnega nazora krščanskih socialistov in njegovega izražanja. O tem dolomitska izjava ni dala ne jasnih ne končnih rešitev, ali jih vsaj za take ni mogoče imeti.

Na tem mestu naj poudarim, da moja razprava ni dala neke dokončne podobe vsega, kar je bilo povezano z dolomitsko izjavo.

Moja razprava je le prispevek k večji jasnosti, študij pa se bo verjetno nadaljeval in nič ne vemo, kaj bo še odkril.

Za odgovorom na pripombe dr. Ferenca se moram vrniti na pripombe prvega razpravljavca generala Avšiča, ki je govoril o pomembnosti svetovnega nazora pri ljudeh. Zanimivo je, da pri ljudeh, ki so se odločili za udeležbo v osvobodilnem boju, svetovni nazor ni bil ovira za to udeležbo. Tudi ni bil ovira za odločitev za boj za socialno preobrazbo slovenskega naroda. Krščanski socialisti so v svoji literaturi in okrožnicah večkrat povedali, da ni samo boj proti okupatorju upravičen, temveč da je tudi boj za socialno preobrazbo etično utemeljen. Kaj to pomeni za ljudi, ki jim svetovni nazor ni bil prazna beseda, si moremo vsaj misliti. Poseben pomen so take izjave imele v okoliščinah, ko so kontrarevolucionarji prav svetovni nazor izrabljali za nastop proti revolucionarnim borcem.

Pri Avšičevih besedah bi želel posebej opozoriti ljudi iz drugih republik, da bi povedali, kakšno vlogo je pri njih igral svetovni nazor. Bojim se, da se s tem problemom pri njih niso ukvarjali dovolj. Mislim celo, da je nezainteresiranost za probleme te vrste v dobi NOB pognala mnoge ljudi v naročje kontrarevolucije. Vendar ne poznam materiala, da bi mogel o tem reči kako besedo.

Toda v svojem referatu se nisem omejil samo na določeno vlogo svetovnega nazora v razvoju borbenosti določenih ljudi v osvobodilnem boju. Dotaknil sem se tudi izražanja socialističnih tendenc v razvoju našega prvega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem. Zelo bi bilo želeli, da bi referenti iz drugih republik povedali kaj več, kako so se te tendence kazale na njihovih osvobojenih ozemljih.

Problemov je torej več in bi tudi želeli slišati o njih kaj več.

Boris Zihertl: Glede na to, da večina prisotnih govori hrvaško, srbsko ali makedonsko, bom svoje pripombe povedal v srbsčini. Dotaknil bi se treh vprašanj. Prvič — značaja našega narodnoosvobodilnega boja, drugič — posebnosti Osvobodilne fronte v Sloveniji in tretjič — nekaterih okoliščin, ki zadevajo strukturo Osvobodilne fronte, zlasti pa njen krščanskosocialistični del.

Naš osvobodilni boj dostikrat in po pravici opredeljujemo kot socialistično revolucijo v posebnih razmerah tuje fašistične okupacije, razmerah, ko so se prej vladajoče družbene plasti in njihovi politični predstavniki popolnoma kompromitirali, v posebnih razmerah množičnega odpora, ki ga je vodila avantgarda delavskega razreda, komunistična partija. To so vsekakor zgodovinska dejstva, ki so od vsega začetka predstavljala realno možnost zmagovitega prodora socialistične revolucije v naši deželi. Na spoznanju te realne možnosti, katere spreminjanje v dejanskost je zmerom stvar človeka, ljudi, se je — kakor vemo — oblikovala tudi strategija Komunistične partije Jugoslavije. Zato se niti ne bi spuščal v razpravljanje o tem, ali je bil to narodnoosvobodilni boj,

ali je bil to boj za socialno preobrazbo, zakaj mnenja sem, da so konkretna zgodovinska situacija in njeni dejavniki v naši deželi povzročili prav to, da je široki množični boj za nacionalno osvoboditev izpod tujega okupatorskega jarma dobil po svoji vsebini značaj socialistične revolucije in da je v tem znamenju tudi zmagal.

Drugič, povsem se strinjam s tovarišem Škerlom, da je Osvobodilna fronta predstavljala nekaj posebnega, da je to tvorba, ki je zrasla iz slovenskih razmer, toda ne zgolj iz okoliščin, kakršne je v aprilu 1941 ustvarila tuja okupacija, marveč iz razmer, ki so dozorevale že mnogo prej, v predvojnih letih zbiranja naprednih družbenih sil. Če vzamemo desetletje pred vojno, trideseta leta, ko je komunistična partija po svoji obnovi doživela velik polet, lahko ugotovimo, da je že leta 1932 prišlo do stikov med komunisti in posameznimi skupinami krščanskih socialistov, ali kakor so se tedaj nekateri imenovali, krščanskih kolektivistov. Vzemimo Slakovo skupino okrog Mladega plamena, študentovsko društvo Borba itd. Šlo je večidel za delavske skupine, pa tudi večje število izobražencev je sodelovalo s komunisti v napredni publicistiki, v sindikalnem gibanju. Sodelovanje je bilo tu in je svoj veliki razmah doseglo v stavkovnem gibanju 1935/36, ko so se široke plasti delavskega razreda zbrale v skupnem boju. Tu so bili delavci, včlanjeni v tako imenovanih razrednih, neodvisnih sindikatih, ki so bili pod vse večjim vplivom komunistične partije, potem delavci iz Jugoslovanske strokovne zveze, ki je predstavljala krščanskosocialistično smer v sindikalnem gibanju, in končno delavci iz tako imenovane narodnosocialistične strokovne organizacije, ki so predstavljali levo usmerjene elemente iz strokovnega gibanja, kateremu so ob rojstvu botrovali liberalci. Skupne akcije v teh letih so pripeljale do delavske enotnosti, ki ni bila samo proklamirana enotnost, marveč dejanska enotnost, akcijska enotnost, ki je zbirala široke množice in se vse globlje zakoreninjala v zavesti naših delavcev. Ta enotnost je imela tudi precejšen odmev na kmetih, da niti ne govorim o sodelovanju med naprednim izobraženstvom različnih smeri, ki se je spopadalo z reakcionarnimi pojmovanji v našem javnem življenju. Naj v zvezi s tem omenim izhajanje revije Književnost, in potem celo desetletje predvojnega izhajanja Sodobnosti, sodelovanje komunistov v Ljubljanskem Zvonu itd. Tu imamo mnogo najraznovrstnejših oblik sodelovanja, ki so predstavljale podlago tistega, kar se je kasneje imenovalo Osvobodilna fronta. Neposredno pred vojno so se temu vsemu pridružile še nekatere nove oblike sodelovanja, recimo, Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ki je tedaj prav tako zbiralo okrog sebe široke kroge, izvedlo precej pomembno akcijo zbiranja podpisov in po svoje prispevalo k utrjevanju enotnosti slovenskih naprednih sil. V tej zvezi bi omenil tudi pomembno delo tovariša Edvarda Kardelja, ki je tisti čas — leta 1939 — izšlo in ki ga po vsej pravici lahko imamo za idejno podlago zbiranja naprednih sil v osvobodilni vojni, njihove strategije in taktike. Gre za knjigo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.

Če bi se zdaj dotaknil še tretjega vprašanja, moram reči, da se pri nas o krščanskosocialističnem krilu Osvobodilne fronte govori preveč na splošno. Morda velja to tudi za današnjo razpravo. To krilo ni bilo homogeno — to nekeje mimogrede omenja tudi avtor referata tovariš Škerl. Bilo je dokaj heterogeno. Lahko bi rekli, da smo imeli opravka s tremi krili — tako vsaj mislim — tistega, kar imenujemo krščanski socializem ali kar se je »uradno« imenovalo »katoličani v Osvobodilni fronti«. Tu je bilo najprej krščansko-

socialistično krilo v pravem smislu besede, ki je izšlo iz Jugoslovanske strokovne zveze in ki je bilo po svojem izvoru ter po svoji množični osnovi pretežno delavsko. To je bila vsekakor najmočnejša in najštevilnejša sestavina »katoličanov v OF«. Tej zelo blizu je bila skupina disidentov iz stare klerikalne stranke, ki jo je že pred vojno vodil pokojni dr. Anton Breclj, oče tovariša Marijana Breclja; ta je zbirala okrog sebe vse pripadnike nekdanje klerikalne stranke, ki so bili nezadovoljni s Koroševim režimom in ki so si prizadevali, da bi obnovili Slovensko ljudsko stranko na demokratičnih temeljih. Tu je šlo za pripadnike različnih socialnih plasti, ki so že pred vojno ob raznih priložnostih, sodelovali s komunisti. In kot tretjo bi končno lahko postavili skupino izobražencev iz predvojnega kroga revije Dejanje, ki ji je stal na čelu Edvard Kocbek. Ta skupina se je razšla z uradno klerikalno politiko ob vprašanju razmerja do dogodkov v Španiji v letih 1936—1939. Njeni najvidnejši idejni zastopniki so imeli svoj koncept, ki bi ga lahko imenovali krščansko-personalistični.

Krščansko oziroma katoliško krilo v OF torej nikakor ni bilo idejno monolitno. Med pripadniki Jugoslovanske strokovne zveze, se pravi krščanskimi socialisti v pravem pomenu besede, je bil dokaj močan vpliv mislecev, ki so v letih pred vojno in v raznih revijah, recimo, v Besedi o sodobnih vprašanjih, skušali širiti Marxov ekonomski nauk med krščansko demokratičnimi, zlasti delavskimi množicami. Kocbekovi nazori so se od teh nazorov dokaj ločili. Če torej govorimo o razmerjih v Osvobodilni fronti, moramo upoštevati močno idejno heterogenost tudi med »katoličani v OF«. In kadar govorimo o raznih sporih, nesporazumih in težavah, ki so se porajali znotraj Osvobodilne fronte, tedaj ne smemo postavljati »katolikov v OF« kot enotno skupino z enotnimi idejnimi izhodišči nasproti drugim skupinam. Posamezna krila znotraj te skupine so imela do konkretnih vprašanj dostikrat kaj različno razmerje, in tudi različne težave, s katerimi je imela tedaj partija opraviti, niso imele svojega izvora v skupini katolikov kot celoti, marveč predvsem v skupini okrog Kocbeka. Menim, da bi bilo zelo dobro, če bi bolj ponazorili vso konkretnost krščanske skupine v Osvobodilni fronti, ker je bil to vendarle dokaj heterogen organizem, ki je sodeloval v Osvobodilni fronti in ki se je v zelo neenaki meri zraščal v enotno vseljusko gibanje, kakršno je predstavljala Osvobodilna fronta.

Kar zadeva dolomitsko izjavo, ki je bila podpisana v februarju 1943, je bil to zares čas, ko je bilo treba enotnost Osvobodilne fronte še prav posebej podčrtati spričo raznih nevarnosti, o katerih je bilo danes že govora. Največja nevarnost pa je bila v tem, da bi se z ustanovitvijo posebne, recimo nekakšne krščanskodemokratske stranke, hote ali nehote ustvarilo politično oporišče za primer kakih razpletov inozemskega, mednarodnega značaja, recimo, izkrcanja Angležev na Jadranu, ko bi takšna politična formacija naglo, hote ali nehote postala zbirališče vse reakcije in bi se ta reakcija celo trkala po prsah, sklicujoč se na skupino »katolikov v OF«, češ, saj smo bili ves čas proti okupatorju. Menim, da so bili to tedaj dovolj močni razlogi, ki so terjali okrepitev enotnosti, terjali, da tako enotni pripeljemo na tej eksponirani točki naš osvobodilni boj do zmagovitega konca.